

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ТАРИХ ФАКУЛЬТЕТИ

“МАЪНАВИЯТ АСОСЛАРИ ВА ҲУҚУҚ ТАЪЛИМИ” КАФЕДРАСИ

**“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик
палатаси ва унинг ҳуқуқий мақоми” мавзусидаги**

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Бажарди: “Миллий ғоя, маънавият
асослари ва ҳуқуқ” таълим йўналиши
битирувчи 4 курс талабаси
Шаймардонов Шерзод Норбекович

ИЛМИЙ РАҲБАР:
ф.ф.н. У.Мустафоев

ТЕРМИЗ-2013

МУНДАРИЖА

I. Кириш3

II. Асосий қисм

I. БОБ. Ўзбекистон Республикасида қонунчилик ҳокимиятини ташкил топишининг ҳуқуқий асоси ва икки палатали парламентга ўтиш зарурияти

1.1. Парламент ва парламентаризм тушунчаси. Парламентни тавсифловчи асосий хусусиятлар ҳамда унинг муҳим ваколатлари

1.2. Қонунчилик ҳокимиятини ташкил топишида сайловларнинг тугган ўрни ва унинг ҳуқуқий асослари. Сайловни ташкил этиш ва уни ўтказиш тартиби

1.3. Ўзбекистон Республикасида парламент ислохотларининг тарихий зарурияти. Ўзбекистоннинг икки палатали парламенти - изчил ислохотларнинг ижобий самараси

1.4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати – янги ҳуқуқий институт сифатида. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг шаклланиш тартиби

II. БОБ. Олий Мажлис қонунчилик палатасининг конституциявий-ҳуқуқий мақоми.

2.1. Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг конституциявий ҳуқуқий мақоми

2.2. Қонунчилик палатаси Спикери ва ўринбосарлари ваколатлари. Қўмита ва комиссияларни сайлаш тартиби ва ваколатлари

2.3. Сиёсий партия фракциялари ва депутатлар гуруҳларининг Қонунчилик палатасидаги иштироки. Қонунчилик палатаси девони фаолиятини ташкил этиш.

III БОБ. Олий Мажлис қонунчилик палатасининг депутати ва сенати аъзосининг ҳуқуқий мақоми

3.1. Депутат ва Сенатор фаолиятининг ҳуқуқий асослари, ваколат муддатлари ҳамда ҳуқуқ ва мажбуриятлари.

3.2. Депутатнинг ва сенаторнинг парламент сўрови билан мурожаат қилиш тартиби. Депутатнинг ўз сайловчилари билан олиб борадиган иш тартиби ва улар фаолиятининг асосий кафолатлари.

3.3. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси фаолиятида сиёсий партиялар иштирокини такомиллаштириш масалалари

III. Хулоса.....36

IV. Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....40

К И Р И Ш

Республикамиз ўз мустақиллигини қўлга киритгач, турли соҳалардаги туб ислохотлар жамият ҳаётини қамраб олди, бозор иқтисодиётига асосланган демократик-ҳуқуқий давлат, фуқаролик жамиятини барпо этишга қаратилган интилишлар анча кучайди. Натижада қисқа давр ичида амалга оширилган ислохотлар ўз самарасини бера бошлади, Ўзбекистон дунёнинг барқарор ривожланаётган давлатига айланди.

Ҳозирги кунга келиб ҳам давлат ва жамият ҳаётини ислоҳ қилишга қаратилган фаолият давом этмоқда, буни Ўзбекистоннинг давлат ва жамият кўрилиши соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар мисолида ҳам кўриш мумкин. Ўзбекистон Республикаси парламентини икки палаталига келтириш борасида референдумнинг ўтказилиши, парламент ислохотларига доир бир қатор қонунларнинг Олий Мажлис томонидан қабул қилинишини ҳам айнан давлат қурилиши ва бошқаруви соҳасида амалга оширилаётган кенг қамровли ислохот сифатида баҳолаш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 28-январдаги Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенати қўшма мажлисда “ Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир” мавзусида сўзлаган нутқида ҳам, илк бор икки палатали парламентга ўтиш Ўзбекистоннинг янги тарихида алоҳида, ғоят муҳим ўрин эгаллаганлиги, қонунчилик ҳокимияти бўлмиш мамлакат Парламентининг роли ва таъсирини кучайтириш, ҳокимиятнинг қонунчилик, ижро ва суд тармоқлари ўртасида янада мутаносиб ва барқарор мувозанатга эришишдан иборат деган фикрларни билдириб ўтган эди.

Ҳозирда биз демократизм тамойилларини ўзида янада кенгроқ мужассамлаштирган икки палатали парламент ташкил этмоқчи эканмиз, бу борадаги жаҳон тажрибасидан янада унумлироқ фойдаланишимиз зарурлигини қайд этиб ўтиш лозим.

Маълумки, давлат ҳокимияти органлари тизимида парламент муҳим ўрин эгаллайди, сабаби давлат ва умуман бутун жамият тараққиётини

белгилаб берувчи қонунлар айнан парламент томонидан лойиҳа кўринишида ишлаб чиқилади ва қабул қилинади. Бундан ташқари парламентга давлат ташқи ва ички сиёсатининг асосий йўналишларини белгилаш, халқаро шартномаларни ратификация қилиш, қонунлар ижроси мониторингини олиб бориш каби ўта муҳим ваколатлар берилганки, бу ҳолат парламент жамият ҳаётида қанчалик муҳим ўрин эгаллашини яна бир бор тасдиқлайди. Ўз-ўзидан юқорида қайд этиб ўтилган ўта муҳим вазифаларни амалга оширувчи давлат олий вакиллик органига шунга яраша масъулият юклатилади.

Икки палатали парламент ташкил этилгач, Ўзбекистон Республикасида қонун чиқарувчи ҳокимият ўз тараққиётида янги поғонага кўтарилди. Энг асосийси, гарчи қонунчилик жараёни анча мураккаблашган бўлса-да, қабул қилинган қонунларнинг сифати сезиларли даражада ошди. Қонунларни қабул қилишда сиёсий партияларнинг роли кучайди. Қонун лойиҳаларини партияларнинг фракцияларида олдиндан кўриб чиқиш, Қонунчилик палатаси ялпи мажлисларида ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини муҳокама қилишда уларнинг фикрларини албатта эшитиш амалиёти шаклланди.

Парламентнинг ривожланишига икки палатали парламент тузилиши билан боғлиқ бўлган сезиларли ўзгартиришлар ҳам киритилган, шунингдек конституцион қоидаларни оптимал амалга оширилишини таъминлашга қаратилган бир қатор норматив актлар қабул қилинди. Улар ичида “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис сайлови тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатаси тўғрисида”, “Ўзбекистон Республикаси Сенати тўғрисида”, палаталар регламентлари ва бошқа қонунлар алоҳида аҳамият касб этади. Фанда парламент ҳуқуқи манбаларининг учта асосий қисмга ажратилади: Юридик (Конституция, қонунлар, қонун ости норматив актлар, палаталар регламенти, Конституцион суд қарорлари ва баъзи бир бошқалари), Тавсия-процедуралари (парламент анъаналари, одатлар) ва доктринал (илмий-назарий).

Ўзбекистон Республикасининг Парламент Ўзбекистон Республикасининг қонунчилигига ва миллий давлатчиликнинг тикланиши ва

ривожланиши давридаги мамлакатнинг қонунчилик органи фаолиятига асосан, мустақилликка эришгандан сўнг, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, биринчи ва иккинчи чақириқ Олий Мажлис қонунларига, шу жумладан, бизнинг мамлакатимизда тузилган икки палатали қонунчилик органини регламентларига ва шунингдек, бу муҳим соҳада тўпланган тажриба ва илмий-амалий муаммоларни ўрганишдан иборат.

Бу бир томондан, бизда ўз миллий парламентимиз бўлмаганлиги, зарур бўлган тажриба йўқлиги, эндигина шакллана бошлаган маълум анъаналар йўқлиги билан боғлиқдир. Бошқа томондан, миллий давлатчиликни ривожлантиришнинг ўз демократик йўлидан бораётган Ўзбекистонда, парламент иши муттасил такомиллашиб бормоқда.

Ўзбекистоннинг ўқув юртларида 2002 йилдан бошлаб парламент ҳуқуқи ўқув курсининг ўқитилиш факти бунинг исботи бўла олади.

Ушбу битирув малакавий иши илмий – амалий урганилиб жамиятда шаклланаётган парламент ҳуқуқи асослари, парламент, давлат ҳокимиятининг маҳаллий органлари, барча даражадаги сенаторлар ва депутатлар фаолияти билан чуқурроқ тадқиқ этиш имконини беради.

I БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ҚОНУНЧИЛИК ҲОКИМИЯТИНИ ТАШКИЛ ТОПИШИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСИ ВА ИККИ ПАЛАТАЛИ ПАРЛАМЕНТГА ЎТИШ ЗАРУРИЯТИ

1.1. Парламент ва парламентаризм тушунчаси. Парламентни тавсифловчи асосий хусусиятлар ҳамда унинг муҳим ваколатлари.

“Парламент” тушунчаси инглизча “Parliament”дан келиб чиқсада, аслида у французча феъл – “parler” – “гапирмоқ”дан ҳосил бўлган. Айтиш жоизки, француз революциясигача у ерда чекка ўлкалар даражасидаги судларгина парламент деб юритилган ва шунинг оқибатида у инглизчада эквивалент сифатида қабул қилинган.

Парламент ватани сифатида олимлар томонидан Англия давлати эътироф этилади. У ерда XIII асрдан Қирол ҳокимияти йирик феодаллар (лордлар), олий руҳонийлар ва шаҳарлар ҳамда графликлар вакиллариининг йиғилишини чеклаган эди. Бундай қатламларга кўра ташкил этилган муассасалар кейинчалик Польша, Венгрия, Франция, Испания ва бошқа мамлакатларда пайдо бўлди. Оқибатда улар ҳозирги типдаги ҳукумат муассасаси кўринишигача ривожланди ва шу орқали танилди.

Парламентларнинг давлатлар механизми ва функцияларида тутган ўрнига келсак, ҳокимиятни бўлиш назариётчилари Ж.Локк ва Ш.Монтескье уларнинг роли кўпроқ қонунчилик функциясини амалга оширишда дея чеклаган.

Ж.Ж.Руссо юқори ҳокимият бирлиги ғоясини асослаб берди ва шундан қонунчилик ҳокимиятиниининг ижро ҳокимиятини назорат қилиш ҳуқуқи келиб чиқди. Ушбу ғоялар бошқарувнинг дуалистик ва парламентар шакллари асосига қурилганлигини кўриш қийин эмас.

Замонавий парламент – бу умумдавлат ваколат органи бўлиб, унинг асосий функцияси ҳокимиятни ажратиш тизимида қонунчилик ҳокимиятини амалга оширишдан иборат.

Ривожланаётган мамлакатларда, айниқса Африка ва Осиёда, парламентлар расмиятчилик учун ривожланган Ғарб мамлакатлари модели бўйича қурилсада, амалда одатда ҳокимиятсиз бўлиб, ҳақиқий ҳокимиятнинг парламентдан ташқари марказлари қарорларини рўйхатга олади, холос.

Парламент - халқ номидан устувор бошқарув қарорларини қабул қилишга қонуний ваколатли мазкур давлатнинг бутун фуқароларининг манфаати ва эркини ифодаловчидир. Унинг миллий ёки халқ вакиллиги сифатида аҳамияти шундан келиб чиқади.

XVIII-XIX асрлардаёқ юзага келган миллий (халқ) вакиллиги концепцияси қуйидаги принциплар мажмуи сифатида баён қилиниши мумкин:

- 1) миллат (халқ) вакиллиги Конституция билан таъсис қилинади;
- 2) миллат (халқ) суверенитет тарғиботчиси сифатида парламентни ўз номидан қонунчилик ҳокимиятига вакил қилади (қўпинча адабиётларда суверенитетни амалга оширишга вакил қилинган деб ноаниқ изоҳланади);
- 3) шу мақсадда миллат (халқ) парламентга ўз вакиллари (депутатлар, сенаторлар ва ҳоказо) сайлайди.
- 4) парламент аъзоси – уни сайлаганларнинггина эмас, бутун миллат вакилидир, чунки улар сайловчиларга боғлиқ эмас, сайловчилар уларни чақириб олиши мумкин эмас.

Конституциявий ҳуқуқ бўйича француз классиги Леон Дюги таъкидлаган эдики: “Парламент миллатнинг вакиллик мандатидир”. Бунда шуни назарда тутиш керакки, вакилликнинг баён этилган конструкцияга нисбатан муносабати миллатлар ўртасида ва умуман парламентлар ўртасида мавжуд.

Бироқ бу муносабатлар “мандат” ва “вакиллик” сўзининг маъносидан келиб чиқилса, улар мўлжалланганидан бошқачароқ бўлиб чиқади. Л.Дюгидан ярим асрдан сўнг француз конституциячиси Марсель Прело бу ҳақда шундай ёзган эди: “Сайловчининг иродасини ифодалаши у ёки бу шахсни сайлаш билан чекланади ва сайланган шахснинг ҳолатига ҳеч бир

таъсир кўрсата олмайди. У фақат Конституция ва қонунлар билан аниқланади. Шу билан бирга “мандат” атамаси 1789 йил доктринада эълон қилинган мазмунда тушуниш лозим. “Вакиллик” сўзи унга лингвистик нуқтаи назардан мантиқ бериш мумкинлигига карама-қарши маънода тушунилади. Бевосита ва эркин ҳолда миллат истагини яратувчи сайланган шахс, тўлиқ мустақилликка эга бўлади”.

Бошқача айтганда, парламент миллат (халқ) нимани хоҳлаётганлигини аниқ билади ва унинг қонунлардаги ҳам бошқа актлардаги эркини ифодалайди. Бунда у ҳеч кимнинг назоратида бўлмайди (албатта, ўзи кўпинча ўзгартириши мумкин бўлган Конституция доирасида). Парламент эрки миллат (халқ) эркидир. Вакиллик бошқаруви ғояси мана шундан иборат. Уни XVIII аср француз революция арбоби Э.Ж.Сьейесдан тортиб, М.Прелогача бўлган француз назариётчилари нодемократик деб ҳисоблашган. Чунки у фуқароларга ўз эркини парламентга боғлашни рад этади.

Нисбатан ёши катта бўлган парламентлар қаторига Испаниянинг кортесини ҳам қўшишимиз мумкин. Энг қадимги парламент туғилган мамлакат роли учун кўп мамлакат мусобақалашмайди. Исландия пойтахти Рейкьявик яқинида жойлашган бир нечта кўпол ва катта тошларга ишора қилиб, бу ерда очик осмон остидаги дастлабки парламент бўлган деб айтишади. У ҳозир ҳам олдинги номи билан Альтинг деб аталади. Исландияликлар бу ерда қадимги викинглар ўз ишларини муҳокама қилишган ва ҳал қилишган деб ҳисоблайдилар.

Айтиб ўтиш жоизки, бир хил парламентларнинг номланиши таржимада қўлланилади, баъзилари эса маҳаллий номланишга эга. Масалан, гап Швеция парламенти ҳақида бораётган бўлса, ҳар доим риксдаг сўзи ишлатилади, Исландия парламентиغا нисбатан эскирган сўз альтинг, Данияникига - фолькетинг, Норвегияникига - стортинг қўлланилади.

Ирландияда ўзининг миллий тили айтарли муомаладан чиқиб кетган ва деярли барча инглиз тилидан фойдаланади, аммо бир қатор давлат органлари

ирландча номланишга эга. Масалан, доили деб номланувчи миллий парламент икки палатадан иборат - доил эйран (қуйи палата) ва шинод эйран (юқори палата).

ГФР сиёсати ва ҳуқуқини эски адабиётларда талқин қилишда бундестаг ва бундесрат атамалари қўлланилган. Эрон парламентини одатда мажлис, Исроилникини эса кнесет деб номлайдилар. Баъзида эскича сўзлардан фойдаланишда улар хато қўлланадилар. Мана масалан, эски адабиётларда Финляндия парламентини сеймо деб аташади, аммо у сеймо деб умуман аталмаган. Польшада қонунчилик органи Сеймо деб номланади ва аналогик ҳолатда Финляндия парламентини ҳам худди шундай номлашган, бироқ Финляндия парламенти доимо Эдускунт (Халк вакиллиги) деб номланган.

Парламентаризм — вакиллик қонун чиқарувчи орган парламентнинг бошқа давлат органлари муносабатида расмий устувор бўладиган шароитда қонун чиқарувчилик ва ижро этувчилик вазифаларининг аниқ тақсимланиши билан ифодаланадиган бошқарув тизими. Парламентаризмда ҳукуматни парламент тузади ва бу ҳукумат парламентга ҳисобдор бўлади. Ҳокимиятлар тақсимланиши принципига кўра олий қонунчилик ваколатига эга ва давлат органлари тизимида юқори ўринга эгадир. Парламентаризмда ҳукумат парламент томонидан тузилади ва унинг олдида жавоб беради. Парламентаризм тарихи эса Англияда 1215 йилда қабул қилинган “Буюк озодлик Хартияси” дан бошланади. Парламентаризмнинг бугунги кундаги ўрнини ва аҳамиятини қуйидаги хусусиятларда ифодалашимиз мумкин:

Биринчидан, парламентлар қонун қабул қилиш вазифасини бажаради. Бу билан инсон, жамият ва давлатнинг фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашда бирламчи қатламни яратишга имкон вужудга келади. Аксарият мамлакатларда қонун ҳуқуқнинг асосий манбаи ҳисобланиб, фуқаролар, давлат органлари, хўжалик ташкилотлари ва демократик институтларнинг қонунга риоя қилиши ўзига хос қатъий ижтимоий талабга айланиб бормоқда.

Иккинчидан, давлатнинг барча институтлари орасида парламент халқ вакиллигининг ягона органи сифатида намоён бўлди. Бу парламентни фуқаролар назарида барча учун демократик институт тарзида, партиялар ва ижтимоий ташкилотларга эса мақсад тарзида кўрсатади.

Учинчидан, ҳокимиятни учга бўлинишида парламент асосий институт сифатида намоён бўлиб, ҳар бир давлат органига ўз таъсирини ўтказиши мумкин. Ижтимоий манфаатларнинг жамланиши ва уларни очик билдириш имконияти парламентни давлат ҳокимияти ва бошқа идоралари, «марказ» ва «жойлар» ўртасидаги тафовутни йўқотиш йўлида ҳамкорлик майдонига айлантиради. Аксарият давлатлар парламентларининг доимий вазифаси ўз ваколати доирасида манфаатлар мувозанатини таъминлашдир.

Ижтимоий ҳаётнинг мураккаблашуви натижасида парламентлар олдида янги вазифалар пайдо бўлди. Ижтимоий манфаатларни акс эттирувчи марказ сифатида унинг аҳамияти сезиларли даражада ортди. Ижтимоий эҳтиёжларни аниқлаш, плюралистик давлатда манфаатларнинг кўпқирралигини акс эттириш, давлат қарорларини бажариш, умумий жараёнга сезиларли таъсир кўрсатиш, айтилган анъананинг ўсаётган таъсирини кўрсатади. Парламентлар фаолияти ва уни ташкил этиш даражасини атрофлича ошириш зарурияти тобора ортмоқда. Шунинг учун, парламентни ахборот билан таъминлаш, депутатларнинг касбий даражасини ошириш, қонун яратиш жараёнини, парламент назоратининг шакллари-ни, ижтимоий фикрни жамлаш воситаларини такомиллаштириш каби вазифалар парламентаризм тажрибаси нисбатан кўп бўлмаган ҳукуматларнинг кун тартибида турибди.

Парламент бу юқори турувчи орган бўлиб, халқ хоҳиш-иродасини ифода этадиган, қонун чиқариш йули билан жамиятдаги барча ижтимоий муносабатларни тартибга соладиган, ижроия ҳокимияти органлари ва мансабдор шахслар устидан умумий назорат олиб борадиган марказий орган ҳисобланади.

Парламент қонун қабул қилиш функциясини амалга оширувчи давлат ҳокимиятининг олий вакиллик органи ҳисобланади. Бу функция ўз навбатида

бир қатор молиявий ваколатларни, жумладан, давлат бюджетини қабул қилиш ва унинг ижросини назорат қилиш ваколатини ҳам қамраб олади. Давлат бошқарув тизимига қараб, у ёки бу даражада парламент ҳукуматни назорат қилиш ваколатига ҳам эга ҳисобланади. Масалан, Испания Конституциясига мувофиқ, Генерал Кортеслар (Испания Парламенти) қонунчилик ҳокимиятини амалга оширади, давлат бюджетини қабул қилади ва ҳукумат фаолиятини назорат қилади.

Бироқ жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, баъзи ҳолларда парламентнинг ўзи ҳукумат сиёсати таъсири остида қолиб кетиши ва нисбатан мустақиллигини йўқотиши мумкин. Бу жараёни собиқ Иттифок давлатлари парламентлари мисолида яққол кузатиш мумкин. Қолаверса, айрим ривожланаётган Африка ва Осиё мамлакатлари олий вакиллик органлари гарчанд ривожланган араб мамлакатлари модели асосида шакллантирилган бўлсада, амалда реал ҳокимиятдан маҳрум ҳолда фаолият юритадилар.

Кўплаб олимлар парламентнинг вакиллик хусусиятига бу каби ёндашувни қоралаб чиққанлар, уларнинг фикрича, бу ҳолат парламентнинг демократик табиатини бутунлай йўққа чиқаради ва парламентни фуқаролар таъсири доирасига тушириш имкониятидан маҳрум қилади.

Бироқ, тажриба шуни кўрсатмоқдаки, амалда парламентни тўлалигича фуқаролар таъсири доирасига тушириш жуда мушкул. Бу ҳолат, айниқса, икки палатали тизимга эга давлатлар мисолида яққолроқ кўринади. Жумладан, Франция Конституциясига асосан, Парламентнинг юқори палатаси - Сенат маъмурий-ҳудудий бирликлар вакиллигини таъминлайди. Сенаторларнинг маъмурий-ҳудудий бирликлар - департаментлар аҳолиси томонида сайланишини ҳисобга олиб, бу вакилларни парламентда тегишли департамент аҳолисининг бевосита манфаатини таъминлайди деб ҳисоблаш мумкин эди. Аммо, айнан департамент аъзолари сенаторга бевосита таъсир ўтказиш, уни назорат қилиш конституциявий имкониятидан маҳрум

ҳисобланади. Бу ҳолат парламент аъзосини сайловчиларнинг доимий таъсир доирасида ушлаб туриш имкониятини йўққа чиқаради.

Истисно тариқасида Германия парламентининг юқори палатаси - Бундесратни келтириш мумкин. Бундесрат аъзолари Германия ерлари ҳукуматининг расмий вакиллари ҳисобланадилар ва ўз ҳукуматларига бўйсунушга мажбур ҳисобланадилар¹.

Парламентнинг юридик нуқтаи назардан аҳоли таъсири доирасидан четда бўлиши, унинг демократиклик хусусиятини фактик жихатдан истисно қилмайди. Сабаби, парламентни шакллантиришда партиялар муҳим ўрин эгаллайди. Ўз навбатида партия рўйхати асосида депутатлик ўринларига эга бўлган парламент аъзолари аксарият ҳолларда партия кўрсатмаларида четга чиқмайди, ўз навбатида партиялар келажакда парламентдаги ўз ўринларини сақлаб қолиш мақсадида, сайловчиларнинг фикри, иродаси ва манфаатлари билан ҳисоблашишга мажбур бўладилар. Бу ҳолат миллат иродаси ва депутат фаолияти ўртасидаги узвий боғлиқликни келтириб чиқаради.

Парламент ваколатларининг ҳажмига қараб унинг қуйидаги уч хил турини белгилаш мумкин:

1. Чекланмаган ваколатли парламент.
2. Мутлақ чекланган ваколатли парламент.
3. Нисбатан чекланган ваколатли парламент.

Парламентар бошқарув шаклига эга бўлган аксарият давлатларда парламент ваколатлари чекланмаган ҳисобланади. Бунга Буюк Британия парламенти классик модели мисол бўлиши мумкин. Инглиз ҳуқуқшунос олимларининг таъкидлашича, Парламентнинг устуворлиги қуйидагиларни назарда тутди:

1. Қонун қабул қилиш соҳасидаги устунлик. Қонун фақат парламент томонидан қабул қилиниши мумкин, ўз навбатида қонун норматив ҳуқуқий актлар иерархиясида биринчи ўринни эгаллайди.
2. Давлат бюджетини тасдиқлаш ва солиқларни жорий қилиш ҳуқуқи.

¹ Государственное право Германии. М., ИГП РАН, 1994, стр-51 .

3. Ҳукуматнинг парламент олдидаги жавобгарлиги.

4. Судьяларни ўз лавозимига тасдиқлаш ҳуқуқи.

5. Парламент ваколатларига ўхшаш ваколатларни амалга оширувчи рақобатчи ҳокимиятнинг мавжуд эмаслиги.¹

Ҳуқуқшунос П. Бромхед мутлақ ваколатли парламент ғоясини ёқлаб чиқади. Унинг таъкидлашича, қонун мазмунига доир ҳеч қандай чекловлар, уни қабул қилишга ҳеч қандай тўсиқлар мажуд эмас.²

Парламентни давлат ҳокимиятининг олий вакиллик ва яқка қонунчилик органи сифатида белгилаган Япония Конституциясида парламент ваколатлари аниқ санаб кўрсатилмайди. Бу эса, ўз навбатида, Япония Парламенти чекланмаган ваколатли парламент органи эканлигини тасдиқлайди.

Парламентнинг қонунчилик соҳасидаги ваколатларининг муайян доирага киритилиши, уни мутлақ чекланган ваколатли парламент сифатида эътироф этиш имконин беради. Франция Конституциясининг 34, 35, 49-моддалари парламентнинг қонунчилик йўли билан ҳал қилиши мумкин бўлган масалалар рўйхатини белгилаб беради. Қолган масалалар билан асосан ҳукумат шуғулланади. Франция парламенти ўз ваколоти доирасидан четга чиқиб қонун қабул қиладиган бўлса, бу ҳужжат Конституциявий Кенгашнинг ҳулосасига асосан ҳукумат декрети билан бекор қилиниши мумкин.

Ривожланаётган давлатлар парламентлари ваколатларини ҳам кўп ҳолларда мутлақ чекланган ваколатлар сифатида қайд этиш мумкин. Сенегал, Габбон каби илгари Франция мустамлакаси бўлган давлатларда парламент, айнан, француз модели асосида жорий қилинган.

Нисбатан чекланган ваколатли парламентлар кўпроқ учраб туради. Бу каби парламентлар асосан федератив ёки марказлашмаган унитар тузилиш шаклига эга бўлган мамлакатларга хос. Сабаби бундай давлатларда марказий

1 Уэйд Е., Филлипс Г. Конституционное право. М., ИЛ, 1950, стр- 70.

2 Бромхед П. Эволюция Британской конституции. М., ЮЛ, 1978, стр- 199 .

хокимият органларининг ваколатлари федерация субъектлари ҳуқуқлари билан чекланади, шунга асосан парламент фақат маҳаллий ҳокимият органлари ҳуқуқи билан чекланган доирадагина ўз фаолиятини юритиши мумкин. Масалан, АҚШ Конгресси фақат Конституцияда аниқ кўрсатиб қўйилган ваколатларнигина амалга ошириши мумкин.

Испания Конституциясида ҳам шунга ўхшаш тартиб ўрнатилган бўлиб, унга биноан, конституцияда бевосита давлат ваколати доирасига киритилмаган масалалар, Автоном уюшмалар ихтиёрига уларнинг Низомлари асосида берилади.

Умуман олганда, парламент қандай турдаги ваколатларга эга бўлиши кўп жиҳатдан унинг тузилиш ва бошқарув шаклига, сиёсий тартибига боғлиқ. Бундан ташқари, парламент ваколатларига бевосита давлатнинг демократиявийлик даражаси, у юритаётган сиёсат ҳам таъсир этиши мумкин. Масалан, Президентлик республикаларида парламент ҳукуматни шакллантиришда деярли иштирок этмайди, ижроия ҳокимияти устидан назорати ҳам у қадар кенг эмас. Парламентар Республикаларда эса парламент ижроия ҳокимиятини шакллантиришда фаол иштирок этади, ҳукумат раҳбарини сайлайди, фаолияти устидан кучли назорат олиб боради. Тоталитар сиёсий тизим шароитида Конституция ва жорий қонунларда парламентга кенг ваколатлар берилиши мумкин, бироқ амалда уларда қийинчилик билан ҳаётга тадбиқ қилинади.

Парламентнинг энг муҳим ваколатлари сифатида қонун қабул қилиш, молиявий функцияларни амалга ошириш, халқаро шартномаларни ратификация ва денонсация қилиш, давлат органларини шакллантиришда иштирок этиш кабиларни эътироф этиш мумкин.

Молиявий ваколатлар қаторига давлат бюджетини тасдиқлаш, солиқларни жорий қилиш киради. Давлат бюджети, одатда, қонун ҳужжати кўринишида қабул қилинади. Франция, Германия, Россия каби давлатларда айнан шундай тартиб ўрнатилган. Бироқ, Япония, Буюк Британия, АҚШ каби

давлатларда давлат бюджети дастур сифатида ишлаб чиқилади ва бир қанча қонунлардан таркиб топади.

Парламентнинг солиқларни жорий қилиш ваколати ниҳоятда муҳим сиёсий аҳамиятга эга. Айнан шу ваколат орқали давлатнинг бутун иқтисодий ҳаётига таъсир кўрсатиш мумкин. Кўп ҳолларда бу ваколат бевосита конституцияда кўрсатиб ўтилади Масалан, Болгария Конституциясининг 60-моддасига биноан, солиқ ва йиғимлар, бу соҳадаги имтиёз ва мажбурловлар қонун билан белгиланади, уларни жорий қилиш Халқ мажлиси мутлақ ваколатига киритилади.

Халқаро шартномаларни ратификация ва денонсация қилиш ниҳоятда муҳим парламент ваколатларидан бири ҳисобланади. Ратификация - у ёки бу шартномага қўшилишда давлатнинг сўнги розилигидир. Муайян вақт давомида халқаро шартномаларни ратификация ва денонсация қилиш ваколати анъанавий тарзда давлат бошлиғига берилган. Бироқ вақт ўтиши билан халқаро шартномалар тобора чуқурроқ давлат ички ҳуқуқ тизимида кириб борди, халқаро шартномани имзолаган давлатга ўз ички қонунчилигини унда кўрсатилган қоида ва тамойилларга мувофиқлаштириш мажбурияти юклатилди. Ҳозирда халқаро шартномалар Германия ва Австрия Федерал Конституцияларига мувофиқ федерал ҳуқуқнинг таркибий қисим сифатида эътироф этилади. Франция Конституциясига кўра эса, давлат томонидан ратификация қилинган халқаро шартномалар давлат чиқарган қонунлардан устун ҳисобланади.

Халқаро шартномаларнинг ички қонунчилик тизимида бу қадар кучли таъсири, парламентнинг халқаро шартномаларга қўшилиш борасидаги ваколатни амалга оширишда иштироки заруратини келтириб чиқарди. Акс ҳолда, давлат раҳбари бу борадаги мутлақ ваколатидан фойдаланган ҳолда, ҳатто, парламент қабул қилган қонунларни халқаро шартномага қўшилиш орқали ўзгартириши ёки умуман бекор қилиши мумкин бўлиб қолар эди.

Хорижий мамлакатлар парламентлари ўз ваколатларини амалга оширишларида бир қанча назорат функцияларини амалга оширадilar.

Жумладан, парламентлар маълум даражада суд тизимини шакллантиришда ҳам иштирок этади. Масалан, АҚШ Конституциясига мувофиқ, Президент Сенат билан бамаслаҳат ва унинг розилги билан Олий суд судьяларини тайинлайди. Франция Парламенти Президентнинг давлатга хиёлати билан боғлиқ ишларни кўриб чиқувчи Одил судловнинг Юқори Судини ва мансабдорлик жиноятлари бўйича ҳукм чиқарувчи Республика Одил судлов Судини сайлайди. Германия Федерал Конституциясига мувофиқ, парламент Конституциявий суд судьяларини ва судьяларни сайлаш бўйича кўмита аъзоларини сайлайди.

Давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолияти устидан назорат олиб бориш ваколати ҳам айнан парламентга берилади. Бу борадаги Япония парламенти фаолияти анча яхши йўлга қўйилган. Япония парламенти ўз ваколати нуқтаи назаридан ҳукуматга юқори даражада таъсир этиш имкониятига эга ҳисобланади, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, парламент ҳукумат фаолияти устидан назорат олиб боради.

Парламент назоратининг одатий шакли бу ҳар сессиянинг бошида Бош Вазирнинг ҳукумат сиёсати борасидаги ҳисоботида асосан ҳукумат сиёсатини умумий тарзда муҳокама қилиш ҳисобланади. Бироқ Япония парламентаризми тажрибасида анча кенг қўлланиладиган назорат шакли интерpellация ҳисобланади. Назоратнинг бу кўринишини Вакиллар палатасининг аъзолари қўллаш ҳуқуқига эга. Интерpellация ёзма тарзда палата раисига тақдим этилади, раис сўровни рад этиш ҳуқуқига эга, у бу ҳуқуқдан фойдаланган тақдирда сўров муаллифи палата пленумига мурожаат қилиши мумкин. Маҳкама етти кунлик муддат ичида депутат сўровига ёзма ёки оғзаки тарзда жавоб бериши лозим.

Парламентнинг муҳим назорат шаклларида бири бу парламент терговни ҳисобланади. Япония Конституциясининг 62-моддасига мувофиқ, ҳар бир палата давлат бошқарувига доир терговларни юритиши, тергов давомида гувоҳларни жалб қилиш мумкин. Бундан ташқари, у ёки бу юридик жараён қонун талабларига асосан амалга оширилганини текшириш мақсадида

тегишли баённомаларни талаб қилиш ҳар бир палата ваколат доирасига киритилган.

Японияда парламент тергови анча кенг қўлланиладиган жараён эканлигини қайд этиб ўтиш лозим, кўп ҳолларда парламент тергови натижаси ўлароқ ҳукуматнинг йирик мансабдор шахслари жавобгарликка тортилган.

Маҳкамага ишончсизлик билдириш резолюциясига ҳам парламент назоратининг натижаси сифатида қараш мумкин. Ишончсизлик резолюцияси, одатда, парламентарийлар ташаббусига кўра киритилади ёки ишончсизлик Бош Вазир томонидан тақдим этилган ҳукуматга ишонч билдириш резолюциясини рад этиш асосида амалга оширилади. Вакиллар палатаси томонидан ишончсизлик билдириш тўғрисидаги резолюция қабул қилинган ёки ҳукуматнинг ишонч билдириш тўғрисидаги резолюцияси рад этилган тақдирда, Маҳкама тўлиқ таркибда истеъфога чиқиши лозим. Бу тартиб ўн кунлик муддат ичида вакиллар палатаси тарақатиб юборилмаган тақдирдагина қўлланилади.

Судлов ваколатларининг парламент томонидан амалга оширилиши ноодатий ҳол, сабаби парламентнинг бу ваколоти ҳокимиятлар тақсимланиш тамойилига бир қадар раҳна солиши мумкин. Бироқ жаҳон мамлакатларининг баъзи парламентлари бевосита судлов функцияларини амалга ошириш имкониятига эга эканлигини кўриш мумкин.

Баъзи парламентларга амнистия эълон қилиш ваколати берилади. Амнистия эълон қилиш гарчанд судлов ваколоти бўлмасада, у ёки бу даражада суд ҳокимиятини амалга оширишга қаратилган. Парламентга муайян давлатнинг бошқарув шакли, ҳудудий тузилиши нуқтаи назаридан бошқа ваколатлар ҳам берилиши мумкин.

1.2. Қонунчилик ҳокимиятини ташкил топишида сайловларнинг тутган ўрни ва унинг ҳуқуқий асослари. Сайловни ташкил этиш ва уни ўтказиш тартиби

Республикамиз мустақилликни қўлга киритиши муносабати билан сайлов ҳуқуқини ривожлантиришнинг янги даври бошланди. Сайлов қонунчилиги ҳозирги кунда такомиллашув жараёнини бошдан кечирмоқда, унинг мукаммал бўлиши учун етакчи демократик мамлакатларнинг тажрибасидан ижобий жиҳатлари олинмоқда. Ҳар қандай қонун учун энг асосий нарса уни амалиётга тадбиқ этиш механизмидир. Шунинг учун қабул қилинаётган қонунларнинг мазмуни билан бирга амалга киритиш механизмларини ҳам мукаммал даражада такомиллаштиришимиз лозим. Бунда миллий давлатчилигимиз тарихий хусусиятлари ва сайловларни ўтказишда илгари тўпланган ижобий тажрибага суяниш, йўл қўйилган нуқсонларни такрорламаслик, илғор жаҳон тажрибаси ҳамда демократия тамойиллари устуворлигига эришиш ғоят маъсулиятли вазифадир.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг энг муҳим сиёсий ҳуқуқларидан бири давлат вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқидир (Конституциянинг 117-моддаси). Фуқаролар ушбу ҳуқуқ орқали давлат ишларини бошқаришда бевосита ҳамда ўз вакиллари орқали давлатнинг энг муҳим сиёсий масалаларини муҳокама қилиш ва ҳал этишда фаол иштирок этадилар (Конституциянинг 32-моддаси).

Сайлов тушунчаси вакиллик органни овоз бериш йўли билан ташкил топтириш тартибидир. Вакиллик органларини сайлаш жараёнида вужудга келадиган муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар сайлов ҳуқуқи деб аталади. Сайлов ҳуқуқи Ўзбекистон Республикасининг конституциявий ҳуқуқининг муҳим институтидир.

Сайлов ҳуқуқи тушунчасининг яна бир маъноси ҳам бор. Бу тушунча фуқаронинг сайловдаги иштироки, вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш каби субъектив ҳуқуқини таърифлаб бериш учун ишлатилади.

Бу борада актив сайлов ҳуқуқи билан пассив сайлов ҳуқуқини биридан фарқ қилиш керак. Актив сайлов ҳуқуқи фуқаронинг сайлаш, вакиллик органларини сайлашда бевосита қатнашиш ҳуқуқини билдиради. Пассив сайлов ҳуқуқи –сайланиш ҳуқуқидир. "Сайлов ҳуқуқи" тушунчаси ва ибораси икки маънода ишлатилади деб изоҳлайди. Биринчиси, бу сайлов ҳуқуқи сайлов қўйиладиган давлат органларини шакллантиришни тартибга солувчи ҳуқуқий меъёрлар тизимидир. Сайлов ҳуқуқининг манбалари Конституция, давлатнинг олий ва маҳаллий вакиллик органларига сайловлар ҳақидаги қонунлардир. Иккинчиси, бу сайлов ҳуқуқи фуқароларнинг сайлаб қўйиладиган органларини тузишда қатнашиш, яъни унга ўзларининг сайланиш (пассив сайлов ҳуқуқи) ва уларнинг таркибини сайлаш (фаол сайлов ҳуқуқи) ҳуқуқларидир."¹

Давлат органлари ўзининг тузилиш тартиби жиҳатидан турли хусусиятларга эгадир. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ давлатнинг баъзи органлари сайланади, бошқалари тузилади. Давлат ҳокимияти органларига ўтказиладиган сайловлар демократик асосда ўтказилади. Ўзбекистонда илдиз отиб бораётган демократия жаҳонда тан олинган демократик анъаналарни ўзида мужассамлаштиради. Бу демократия ҳеч қандай миллий, ирқий ва бошқа чеклашларни билмайди. Шу билан бирга, давлат органларини сайлаш ва тузиш тартиби уларнинг ҳар қайсисининг ўзига хос хусусиятларига мувофиқ равишда амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси давлат вакиллик органларига сайловлар Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида"ги, "Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида"ги, "Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида"ги, "Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси тўғрисида"ги қонунлар асосида ташкил қилинади ва ўтказилади.

¹ Саидов А.Х. Қиёсий конституцияшунослик. Т., 1993, 52-бет.

Давлатдаги энг муҳим масалаларнинг фуқаролар хоҳиш-иродаси билан ҳал этилиши демократиянинг яққол намоён бўлишидир. Давлат ҳокимиятини шакллантиришда сайловлар ва демократик тамойиллар муҳим аҳамиятга эга. Ўзбекистонда энг муҳим масалаларнинг асосан референдум йўли билан ҳал этилиши бевосита демократия намунасидир. Шунинг ҳам таъкидлаб ўтиш керакки, Ўзбекистонда барча давлат органларини демократик асосларда тузиш тартиби ва чинакам халқчиллиги билан ҳам ажралиб туради. Халқчиллик шу нарсада ўз ифодасини топадики, бутун давлат аппаратининг негизини ташкил этган давлат органлари унинг халқ депутатлари бевосита сайловчилар томонидан умумий сайлов йўли билан сайланадилар.

Ўзбекистонда сайловлар очиклиги, ошкоралиги сайлов тизимининг энг муҳим тамойилларидан бўлиб ҳисобланади. Вакиллик органларининг умумий сайлов йўли билан ташкил этилиши алоҳида ва кўп қиррали аҳамиятга эга. Умумхалқ сайловлар давлат ҳокимиятини амалга оширишда фуқаролар иштирокининг энг муҳим шакллари билан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XXIII бобида фуқароларнинг сайлов ҳуқуқи кафолатланиши алоҳида мустаҳкамланган. Конституциянинг 117-моддасида шундай дейилади: "Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари вакиллик органларига сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Ҳар бир сайловчи бир овозга эга. Ўз хоҳиш-иродасини билдириш тенглиги ва эркинлиги қонун билан кафолатланади.

Ўзбекистон Республикасида ҳокимиятнинг вакиллик органлари сайлови умумий, тенг, тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади. Ўзбекистон Республикасининг 18 ёшга тўлган фуқаролари сайлаш ҳуқуқига эгадирлар.

Суд томонидан муомалага лаёқатсиз деб топилган фуқаролар, шунингдек, озодликдан маҳрум этиш жойларида сақланаётганлар сайланиши мумкин эмас ва сайловда қатнашмайдилар. Бошқа ҳар қандай ҳолларда фуқароларнинг сайлов ҳуқуқларини тўғридан-тўғри ёки билвосита чеклашга йўл қўйилмайди. Сайлов ўтказиш тартиби қонун билан белгиланади."

2002 йил 27 январда бўлиб ўтган референдум натижасида Ўзбекистон Республикасининг давлат ҳокимиятини амалга оширилишида муҳим ўзгаришлар юз берди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг II чақириқ, саккизинчи сессиясида, "Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимлари ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида"ги Конституциявий Қонуни қабул қилинди. Бу эса юқорида кўрсатиб ўтилганидек, Ўзбекистон ҳаётида давлат бошқарувини амалга оширилиш борасида туб ислохотларни бошлаб берди.

Сайлов институти конституциявий ҳуқуқнинг асосий институти бўлиб, бевосита ва билвосита демократия шаклларида бири ҳисобланади. Халқ ўз ҳокимиятини ўзи шакллантирар экан, бу орқали ўз келажак тақдирини ҳам шу ҳокимиятга ишониб топширди. Ҳокимият ушбу ишонч ва орзумидларни рўёбга чиқишига масъулдир. Шунинг учун ҳам сайлов жараёнларини ҳуқуқий тартибга солиш сайловларни ўтказишдан кўзланган мақсадга эришишда муҳим воситадир.

Ўзбекистон Конституциясида белгиланган сайлов ўтказиш тамойилларни янада ҳаётга кенг ва чуқур тадбиқ этиш учун ҳам ушбу моддада акс этган қоида жуда ҳам муҳимдир. "Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови, Олий Мажлис Қонунчилик палатасига ҳамда Қорақалпоғистон Республикаси Жўқори Кенгесига, вилоятлар, туманлар, шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлов тегишинча уларнинг конституциявий ваколат муддати тугайдиган йилда – декабрь ойи учинчи ўн кунлигининг биринчи якшанбасида ўтказилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти сайлови ҳамда давлат ҳокимияти вакиллик органларига сайлов муддатлари бир пайтга тўғри келиб қолган тақдирда давлат ҳокимияти вакиллик органларининг ваколат муддати бир йилга узайтирилади."¹

Якшанба куни сайлов куни деб белгиланиши ҳам аксарият давлатларда маъқулланган. Масалан, Германия Федератив Республикаси қонунчилиги

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг II-чақириқ саккизинчи сессиясида қабул қилинган:

сайловни якшанба ёки иш куни ҳисобланмаган кунда ўтказишни тақозо этади.

Олий Мажлис Сенатининг ташкил этилиши Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятларнинг ҳар биридан вакил қилиб юбориладиган аъзолардан иборат ҳолда тузилади. Ҳар бир маъмурий-худудий бирлик, тенглик тамойили асосида ўзларининг олти нафардан иборат вакиллари Сенат аъзолигига тақдим этади.

Сенатга сайланадиган аъзолар номзодини кўрсатувчи органлар, фақат ўз таркибига кирган депутатлар орасидан Сенат аъзолигига номзод танлаб олиш ҳуқуқига эга эканлиги кўрсатилган. Демак, сайлов асосида сенатор бўладиган шахс, аввало тегишинча туман, шаҳар, вилоят ёки Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси депутати бўлиши лозим.

Сенат таркибини шакллантиришда тайинлаш принципи асосида ҳам ўн олти нафар кишини Сенат таркибига киритиш белгиланган.

Сенат таркибига Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тайинланадиган ушбу номзодликка талаблар шундан иборатки, номзодлар мамлакат аҳамияти даражасидаги амалий тажрибага эга бўлган, элу-юртнинг ҳурмати, эътибори ва ишончини қозонган, ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларидан бохабар шахслар бўлиши лозим. Хорижий давлатларда тайинлаш усули орқали юқори палата таркибини шакллантириш ГФР, Канада, Иордания мамлакатларида мавжуд.

Сенатнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан тақдим этиладиган маълум мансабдор лавозимларига номзодларни тасдиқлаш, мамлакат ташқи сиёсий фаолиятининг устувор йўналишларини белгилаш, шунингдек, давлат муҳофафасига доир масалаларда айрим вазифаларни амалга ошириш функциялари ҳам мавжуд.

Олий Мажлис Қонунчилик палатасига сайловни ўтказувчи сайлов округлари, Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раисининг, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимларининг тақдимномасига биноан Марказий сайлов комиссияси томонидан тузилади. Сайлов округларининг

чегаралари Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрининг маъмурий-ҳудудий тузилишини инобатга олган ҳолда белгиланади. Сайлов округлари, қоида бўйича, Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида сайловчилар сони тенг ҳолда тузилади.

Марказий сайлов комиссиясининг қарори асосида сайлов округларининг рўйхатини уларнинг чегаралари ва сайловчилар сонини кўрсатилган ҳолда сайлов тайинланганидан кейин кечи билан ўн беш кун ичида эълон қилади. “Ўзбекистон Республикаси маҳаллий халқ депутатлар кенгашларига сайлов тўғрисидаги қонунга асосан халқ депутатлар вилоят ва Тошкент шаҳар кенгашларига депутатлар сайлашда - 60-тадан сайлов округлари тузилади. Халқ депутатлари туман ва шаҳар кенгашларига депутатлар сайлашда 30-тадан сайлов округи тузилади.

Ҳар бир сайлов округидан битта депутат сайланади. Ўзбекистон Республикасида сайловларни ташкил қилиш ҳудудий принципга асосланади, шунинг учун сайловлар сайлов округлари орқали амалга оширилади. Ўзбекистон Республикасида сайловни ташкилий равишда ўтказиш учун қуйидагича сайлов комиссиялари ташкил этилди:

1. Марказий сайлов комиссияси;
2. Округ сайлов комиссияси;
3. Участка сайлов комиссияси.

Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси Ўзбекистон Республикаси Президенти, Олий Мажлис Қонунчилик палатасига сайловларини, шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Референдумини ташкил этиш ва ўтказиш учун тузилади ҳамда у ўз фаолиятини доимий асосда амалга оширади.

2003 йил 29 августдаги янги таҳрирдаги қабул қилинган, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуннинг 20 - моддасида, сиёсий партия, сайлов кампанияси бошлаганлиги эълон қилинган кундан камида олти ой олдин Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган, сайловда иштирок этишини қўллаб-

қувватловчи камида эллик минг сайловчининг имзосини тўплаган тақдирдагина депутатликка номзодлар кўрсатиши мумкинлиги белгилаб қўйилган эди.

2008 йил 25 декабрда қабул қилинган “Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги қонунга мувофиқ, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонунининг 20 – моддасига тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. Жумладан, сиёсий партия сайлов кампанияси бошлаганлиги эълон қилинган кундан камида тўрт ой олдин Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан рўйхатга олинган, сайловда иштирок этишини қўллаб-қувватловчи камида қирқ минг сайловчининг имзосини тўплаган тақдирдагина депутатликка номзодлар кўрсатиши мумкинлиги тўғрисидаги қоида мустаҳкамлаб қўйилди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қонунчилик палатасига номзодлар кўрсатиш сиёсий партиялар томонидан сайловга олтмиш беш кун қолганида бошланади ва қирқ беш кун қолганида тугайди. Ўзбекистон Республикаси Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларининг депутатлигига номзодлар кўрсатиш, сиёсий партиялар, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари томонидан сайловга олтмиш беш кун қолганида бошланади ва қирқ беш кун қолганида тугалланади.

Ўзбекистон Республикасида сайловларда овоз бериш жараёни сайлов куни овоз бериш биноси участка сайлов комиссияси аъзоларининг камида учдан икки қисми ҳозир бўлганда очилади ҳамда сайлов куни соат 6 дан 20 гача ўтказилади. Овоз бериш вақти ва жойи тўғрисида участка сайлов комиссияси сайловчиларни кечи билан сайловга ўн кун қолганида хабардор қилади¹.

¹ Қаранг. Ўзбекистон Республикаси “Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги янги таҳрирдаги қонуни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003, №9-10, 132-модда

Агар сайловда сайловчилар рўйхатига киритилган сайловчиларнинг ўттиз уч фоизидан ками иштирок этган бўлса, сайлов ўтмаган ҳисобланади. Худди мана шундай сайлов натижаларини аниқлаш қондаси Ўзбекистон Республикаси Президентлигига сайлов ўтказишда ҳамда халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига ўтказиладиган сайловларда ҳам амалга оширилади.

Такрорий овоз бериш, Ўзбекистон Республикаси Президентлигига, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашлари депутатлигига сайлаш учун икки нафардан ортиқ номзод қўйилган бўлса ва номзодлардан ҳеч бири талаб қилинган миқдордаги овозни олмаган бўлса сайловчиларнинг овозини энг кўп олган икки номзод иштирокида такрорий овоз бериш ўтказилади. Ўзбекистон Республикаси Президентлигига сайловларда Марказий сайлов комиссияси, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар Кенгашлари депутатлигига сайловларда округ комиссияси тегишинча вилоят, туман, шаҳар сайлов комиссияси мазкур қарор ҳақида округ сайловчиларини хабардор қилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзолигига такрорий овоз бериш, агар овоз бериш чоғида белгиланган миқдорда Сенат аъзолари сайланмаган бўлса, сайланмай қолган миқдордаги Сенат аъзолиги учун овозларнинг зарур миқдорини тўпламаган номзодлар бўйича давлат ҳокимияти вакиллик органларининг (халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгашлари) қўшма мажлисларининг ўзида ўтказилади.

Такрорий сайловлар. Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига биноан Ўзбекистон Республикаси Сенати аъзолигига сайловлар сайлов ўтказилмаган ёки ҳақиқий эмас деб топилса ёхуд агар Ўзбекистон Республикаси Сенати аъзолигига сайлаш учун иккитадан кўп номзод қўйилмаган бўлса ва улардан ҳеч бири сайловчиларнинг овозини зарур миқдорда олмаган бўлса, Марказий сайлов комиссияси такрорий сайлов тайинлайди. Сайланмай қолган

миқдордаги Сенат аъзолигига номзодлар кўрсатиш ва такрорий сайлов ўтказиш қонунчилиқ билан белгиланган тартибда амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилиқ палатаси ва халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига такрорий сайловлар қуйидаги ҳолларда ўтказилади:

А. башарти, сайлов округи бўйича сайлов ўтмаган ёхуд эмас деб топилган бўлса;

Б. агар такрорий овоз бериш сайланган депутатни аниқлаш имконини бермаган бўлса;

В. агар сайлов округи бўйича депутатликка кўпи билан икки номзод овозга қўйилган бўлса ва улардан бирортаси ҳам сайланмаган бўлса.

1.3. Ўзбекистон Республикасида парламент ислохотларининг тарихий зарурияти. Ўзбекистоннинг икки палатали парламенти - изчил ислохотларнинг ижобий самараси

Вакиллик органлари барча ривожланган мамлакатларнинг давлат ҳокимияти органлари тизимида етакчи ўрин тутди. Чунки тўғридан-тўғри, умумий, тенг ва яширин овоз бериш йўли билан ташкил этилиши туфайли аҳоли манфаатларини кўзлаб иш юритади ва унинг номидан қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлади¹. Вакиллик институти ўз-ўзини бошқариш демократия мактабининг ривожланиши жараёнида вужудга келган².

Сохибқирон Амир Темур даврида ҳар ишни Кенгашган ҳолда ҳал этганлигини ёзган³. Чунки Қуръони Каримнинг «Шўро» сураси, 38 оятида келтирилишича, «У(имонли киши)ларнинг ишлари ўзаро маслаҳат (билан) бўлур».⁴ Мустақилликка эришган Ўзбекистон Республикаси ўз миллий давлат ҳокимияти органлари фаолиятини ривожлантиришда ота-боболаримизнинг қолдирган давлатчилик тажрибаларига суянилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси халқнинг эришган ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланишини, тарихий-миллий ривожланишини давлат ҳокимиятини ташкил этиш орқали амалга оширишини мустаҳкамлади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги «Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда» деб номланган маърузасида ҳокимиятнинг турли тармоқларини бир-биридан ажратишнинг конституциявий тамойилини амалда ривожлантириш ва кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига ўтиш концепциясини рўёбга чиқариш мақсади долзарб қилиб қўйилди¹. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг 2002 йил 27 январь-умумхалқ референдуми муносабати

¹ Анимица Е.Г., Тертышный А.Т. Основы местного самоуправления. - М.: Инфра-М, 2000.- 138 с.

² Исломов З.М. Гражданское общество: вчера, сегодня завтра. Узбекистан на пути к гражданскому обществу - Ўзбекистон: фуқаролик жамияти сари: (Сборник статей // Отв. Ред.: Р.Алимов. – Т.: Шарқ, 2003.- 38 с.

³ Темур тузуклари. – Т.: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991.- 15 б.

⁴ Қуръони Карим маъноларининг таржимаси. /Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. – Т.: «Тошкент ислом университети» нашриёти, 2001. – 483 б. 42-«Шўро» сураси, 38-оят.

¹ Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Т.7. - Т.: Ўзбекистон, 1999. -386-387-бетлар

билан оммавий ахборот воситалари ходимларига берган интервьюсида “...
Мен 1991 йилда эълон қилганимдек, давлатнинг ўзи ислохотчи бўлиши
керак. Бу хусусда мулоҳаза қилиб кўриш керак- ислохотчи давлат нима?
Бунинг маъноси шуки, ўтиш даврида давлатнинг ўзи у ёки бу қонун
ҳужжатларини, қонунчилик тизимини ишлаб чиқиш ташаббускори бўлади.

Бундан кўзланган мақсад аниқ: биз эскича ақидалар, қотиб қолган
карашлар, олға ҳаракатимизга ҳалал берувчи қонунлардан воз кечиб, умумий
тамойилларга, демократик ва умуминсоний қадриятларга юз тутишимиз, шу
йўлдан илгарилаб боришимиз лозим..., демократия сари илгарилаб борар
эканмиз, одамларимизнинг, халқимиз ва сайловчиларнинг онги ўсгани сайин
ушбу авторитар шакл тобора камайиб, кўп масалалар депутатлар корпуси
вакиллари ваколатига ўтиб боради. Жумладан, шуни айтиш керакки, биз ўша
мақсад-демократик жамият сари яқинлашиб борар эканмиз, келажакда
Ўзбекистон Президентининг айрим ваколатлари ҳам юқори палатага
берилади. Тегишли равишда, ижроия ҳокимиятнинг кўпгина йўналишлари
Президентга эмас, юқори палатага бўйсундирилади”².

Инсоният ҳуқуқий тафаккурининг маҳсули ҳисобланган ҳамда
жамиятнинг умуммиллий вакиллик муассасаси сифатида дунёга келган
парламент узоқ йиллар давомидаги тарихга эга ва унинг илдизлари XII-XIII
асрлардаги инглиз парламенти ва испан кортесларига бориб тақалади.
Парламент сўзининг луғавий маъноси француз тилида parler (феъл)-
гапирмоқ деган сўздан келиб чиққан бўлса ҳам, ҳақиқий атама XII-XIII
асрлардан бошлаб инглиз тилида “ Parliament “ деб расмий юритила
бошлаган³.

Ўзбекистон Республикасининг дастлабки бир палатали парламент
ислохотлари:

- 1990-1994 йиллардаги биринчи шаклланиш даври;

² Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак.Т.10.-Т.: Ўзбекистон, 2002. -186-188 бетлар.

³ Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник в 4-х томах. Тома 1-2. Отв. Ред.
Б.А. Страшун. –М.: «Бек», 1995. стр. 401 .

- 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тўғрисида”ги конституциявий қонуни ва 1993 йил 28 декабрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуни асосида иккинчи шаклланиш босқичи амалга оширилди. 1999 йилги иккинчи чақириқ сайловигача ўтган даврни ўз ичига олди;

- учинчи шаклланиш босқичи 2000 йилдан то 2004 йилгача бўлган давр оралиғини;

- тўртинчи шаклланиш босқичига бўлиб 2005 йилдан то ҳозирги давргача бўлиб ўтаётган парламенти жараёнларини киритишимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг бир палатали фаолияти даврда унинг олдида қуйидаги вазифаларни тезкорлик билан амалга ошириш кўйилган эди:

- биринчидан, сиёсий ва иқтисодий мустақилликни мустаҳкамлаш, миллий давлатчилигимиз ҳуқуқий асосларини яратиш;

- иккинчидан, халқаро майдондаги обрў-эътиборини ошириш;

- учинчидан, мамлакатимизда тинчлик ва барқарорликни, миллатлараро тотувлик ва ҳамжиҳатликни сақлаш;

- тўртинчидан, миллатимизнинг асл маънавий қадриятларини, муқаддас ислом динимиз, миллий урф- анъаналарини тиклаш;

- бешинчидан, ҳаётимизнинг барча соҳаларида демократик ислохотларни чуқурлаштиришда самарали механизмни яратишда катта хизмат қилди.

Шу ўринда, миллий парламентаризмнинг истиқлол йилларидаги ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, истиқлол йилларида ҳокимият ваколатларини конституциявий бўлиниш принципи асосида халқаро ҳуқуқ меъёрларига мос вакиллик ва қонун чиқарувчи органи— бир палатали Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси шаклланди. Давлат ҳокимияти органлари

тизимидаги ўрни ва роли билан демократик ислохотларни амалга оширишда амалга оширилаётган ислохотларнинг ҳуқуқий асосларини яратди;

иккинчидан, қонун ижодкорлиги, парламент назорати, парламентлараро алоқалар каби функциялари ўзига хос миллий парламент анъаналари шаклланди. Шу ўринда, қонун лойиҳаларини умумхалқ муҳокамасига кўйиш, қонунлар қабул қилиш соҳасида халқаро ҳуқуқ меъёрларига мос парламентаризм анъаналари шаклланди;

учинчидан, ташкилий тузилмалари, партия фракциялари ва депутатлар гуруҳлари, қўмита ва комиссиялар ташкил топди. Натижада парламентда доимий ишлашга лаёқатли ва парламентаризм кўникмаларига эга профессионал депутатлар корпуси ҳам шаклланди;

тўртинчидан, мамлакатимиз аҳолисининг парламентга муҳим демократик институт сифатида муносабати тубдан ўзгарди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис қабул қилган миллий дастурлар, қарорлар ва қонунлар аҳоли ҳуқуқий онги ва тафаккурини ўзгартиришга, сиёсий ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга ижобий таъсир кўрсатди. Умуман олганда, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси муҳим демократик институт «...Икки палатали тизимни танлашнинг асосий сабаби - давлатнинг федератив тузилишидадир, дейиш тўғри бўлмайди. Икки палатали тизим федератив давлатлар пайдо бўлишидан бирмунча аввал юзага келган ва унинг илдизлари узоқ тарихга эга»¹. қарор топди. Бундан ташқари, ўз фаолиятини тугатган бир палатали Олий Мажлис икки палатали парламентга ўтишнинг зарур ҳуқуқий асосларини яратди.

Шу жиҳатдан Ўзбекистон Республикасида парламент ислохотлари ривожланишнинг умумжаҳон тенденциялари билан тўла ҳамоҳангдир. Икки палатали тизимга ўтиш демократик ислохотларнинг сифат жиҳатидан янги босқичини ўзига хос ҳосиласи бўлиб, ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг шаклланишига хизмат қилмоқда.

¹ Халилов Э.Х. Ўзбекистон Республикасининг қонун чиқарувчи олий органи: сохта вакилликдан ҳақиқий парламентаризмга қадар. - Т.: Ўзбекистон, 2001.-Б.150.

Ўзбекистон Республикаси мустақиллик йиллари давомида миллий умуминсоний кадриятлар ва бой тарихий давлатчилик тажрибалари асосида ўзига хос ривожланиш йўли танлаб олинди. Шу асосда давлат-ҳуқуқий амалиётида жаҳон давлатчилигининг бой тажрибасидан унумли фойдаланилиб ҳокимиятнинг бўлиниши принципларига мос давлат органлари тизими шакллантирилди.

Бизга маълумки, мамлакатимизда 1991 йилдан кейин давлат ҳокимиятининг амалга ошириш принципларида энг катта конституциявий ислохотлар 2002 йил 27 январда бўлиб ўтган референдум натижасида амалга оширилди.

2000 йил 25 май куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Олий Мажлисининг иккинчи чақириқ, иккинчи сессиясида Конституциямизнинг 83-моддасида белгиланган қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини амалга ошириб: "Бизнинг жамиятимиз тез суръатлар билан ўзгараяпти. Одамлар маънавий улғайиши йўлида илдам қадам ташлаяпти. Бу узоқни кўзлаган сиёсатимиз, эзгу мақсад йўлидаги интилишларимиз натижасидир. Шунини яхши англаб олишимиз зарурки, ҳаёт ўзгариши билан, одамларимизнинг аввалги сиёсий ва маънавий онги улғайиши билан, бизнинг парламентимизнинг ташкил этилишида ҳам, унинг фаолиятида ҳам тегишли ўзгаришлар бўлиши табиийдир. Шу ҳолатларни назарда тутиб, мен доимий асосда ишлайдиган икки палатали парламент тизимига ўтиш таклифни киритмоқчиман яъни, биз 2004 йилда бўладиган сайловларда парламентни икки палатали қилиб, ташкил этишимиз лозим. Бунда қуйи палата – Олий Мажлис партиялар вакиллари ва мустақил депутатлардан сайланади. Сиёсий партиялар ва аҳоли йиғилишлари унга ўз вакиллари йўтказди, улар парламентда доимий равишда ишлайди. Юқори палата таркибини вилоят, шаҳар ва туманлардан маҳаллий кенгашларга сайланган депутатларнинг вакиллари ташкил этади"¹- деган таклифлари ва Олий Мажлис палаталарининг қай тартибда фаолият

¹ Каримов И.А.; "Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт-пировард мақсадимиз.Т.8.- Т.: Ўзбекистон, 2000.-Б484.

юритиши тўғрисидаги асослари депутатларнинг муҳокамасига киритилди.

Шундан сўнг бу таклиф юзасидан, депутатларнинг фикр ва мулоҳазалари ўрганиб чиқилиб, 2001 йил 6 декабр куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг иккинчи чақириқ, еттинчи сессиясида депутатлар бир овоздан Ўзбекистон халқининг фикрини аниқлаш мақсадида референдум ўтказиш тўғрисида қарор қабул қилди, 2002 йил 27-январ кунини умумхалқ референдуми куни деб эълон қилди. Референдумда овоз бериш бюллетенига қуйидаги мазмундаги саволлар киритилди;²

1. Сиз келгуси чақириқ Ўзбекистон Республикаси Парламентини икки палатали қилиб, сайланишига розимисиз?

2. Сиз Ўзбекистон Республикаси Президентининг Конституциявий ваколат муддатини беш йилдан етти йиллик қилиб, ўзгартиришга розимисиз?

Ўзбекистон халқи, Олий Мажлис ва Президент фаолиятини такомиллаштиришни бир овоздан тасдиқлади³.

Ўзбекистон Республикасида давлат ҳокимиятининг бўлиниш принципи асосида, давлат органлари тизими ва улар фаолиятининг ташкил этилиш тамойиллари, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Олий Мажлиси палаталари ваколатлари мажбуриятлари, вазифаларини ва бунинг баробарида бошқа давлат органлари тизимидаги фаолият йўналишларини ўзида белгилаб берган Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг II-чақириқ, саккизинчи сессиясида, "Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида"ги Конституциявий Қонунни қабул қабул қилиниши ва ундан кейин Конституция ва тегишли қонунларни қабул қилиш ёки ўзгартириш, тузатишлар киритиш тартибининг белгиланганлиги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси олдида турган мақсадни режа асосда

² "Халқ сўзи" 2001 йил 7 декабр сони

³ Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. - Т.8. -Т.: Ўзбекистон, 2000. – Б 330-351.

мукаммаллигини таъминланган ҳолда, амалга ошириш учун шарт-шароит яратиб берди.

Бу эса, Ўзбекистон Республикасининг ҳаётида давлат бошқарувини амалга оширилиши борасида янги туб ислохотларни бошлаб берди. Шундай қилиб, мамлакатда давлат ҳокимияти органлари тизими ва фаолият юритиш принципларига ўзгартириш ҳамда тузатишлар киритиш заруриятининг пайдо бўлиши жамиятнинг ривожланишида давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш борасидаги ҳуқуқий ислохотларнинг амалий натижаси бўлиб ҳисобланади.

Парламент ислохотларининг асосий омилларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- Ҳозирги даврга қадар депутатлар доимий асосда ишлашлари учун объектив шароитлар мавжуд эмас эди. Бугунги кунда профессионал парламентга ўтиш учун сиёсий-ижтимоий ва бошқа шарт-шароитлар вужудга келди;

- профессионал асосда фаолият кўрсатишга тайёр сиёсатчи, ҳуқуқшунос ва қонун ижодкорларининг тегишли касбий тайёргарликка эга етарли қатлами шаклланди;

- хорижий давлатлар тажрибасидан фойдаланган ҳолда миллий парламентчилик анъаналари, қонунларни қабул қилиш услублари шаклланди;

- кўппартиявийлик тизим шаклланди.

Ўзбекистон Республикаси парламент тараққиётга мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли демократик ислохотларда ташкилий ва марказий ўрин тутди. Шунинг учун мамлакатимиз тараққиётининг пойдеворини яратувчиси парламент ислохотларини уч гуруҳга бўлиб ўрганиш мумкин:

- парламентни шакллантириш тартибини янгилаш (сайлов тизими ва сайлов ҳуқуқи);

- қонун ижодкорлиги жараёнини такомиллаштириш;

- давлат ҳокимияти органлари тизимида парламентнинг тутган ўрни ва (ваколатлари доираси) жамиятдаги сиёсий ролини ошириш.

Биринчи гуруҳ - парламент ислохотларини қуйидаги тартибда амалга оширилди:

- сайловлар муқобиллик асосида;
- сайловлар кўппартиявийлик асосида;
- парламент аъзоларининг касбий ихтисослаштирилиши(кўмиталарга бўлиниши) ;
- партия фракциялари ва депутатлар гуруҳлари.

Иккинчи гуруҳ парламент ислохотлари – қонунчилик жараёнларининг ўзига хос жиҳатлари билан боғлиқ бўлиб:

- миллийликка хос ички ташкилий тузилиши;
- масалаларни муҳокама қилишда мафкуравий баҳс-мунозаралардан воз кечган ҳолда, вакиллик ва қонунчилик принципларига таянилди;
- парламентаризмнинг миллий урф- одатлари шакллантирилди.

Жамият манфаатларининг ифодачиси бўлмиш парламент аҳолининг турли ижтимоий қатламлари гуруҳларининг вакилларида ташкил топади. Дунёдаги барча демократик давлатларнинг парламентлари ўз мамлакатларида муҳим ижтимоий вазифа-вакиллик функцияси асосида қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширадilar.

Ўзбекистон Республикасида икки палатали парламент ислохотлари учун шарт-шароитларнинг вужудга келганлигини қуйидаги ижтимоий ҳолатидан ўрганиш мумкин:

- профессионал корпус-юқори малакали сиёсатшунослар, иқтисодчи, ҳуқуқшунос мутахассислар етишиб чиқди;
- аҳолининг ҳуқуқий-сиёсий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасининг ўсиши сайлов институтининг такомиллаштириш заруриятини яратди;
- сиёсий партиялар, нодавлат ташкилотлари шаклланди;
- бошқарувнинг эски тоталитар элементлардан ҳалос бўлинди;

- жаҳон давлатчилик тажрибалари назарий ва амалий жиҳатдан тўлиқ ўрганилди.

Ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш вазифаларини инобатга олиб чет мамлакатлар тажрибасидан парламент ишининг самарадорлигини ошириш эҳтиёжларини ўрганиш асосида икки палатали парламентнинг тегишли қонунчилик негизини шакллантириш юзасидан муайян ишлар амалга оширилди.

Умуман олганда, мамлакатимизда амалга оширилган парламент ислохотлари:

- парламентнинг роли ва таъсирини кучайтириш;
- қонун чиқариш жараёнини демократлаштириш;
- қабул қилинаётган қонунлар сифати ва самарадорлигини ошириш;
- жамиятни демократлаштириш ва янгилашнинг, “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти”га ўтишнинг мустаҳкам қонуний асосларини яратишдир.

Ўзбекистон Республикасида давлат мустақиллигининг мустаҳкамлаш, бозор иқтисодиётига ўтиш, мустақил ташқи сиёсат билан боғлиқ масалаларнинг ҳал этиш принципларининг амалга оширилиши қисқа даврда тўлиқ шакллантирилганлиги диққатга сазовордир.

1.4. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенати – янги ҳуқуқий институт сифатида. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг шаклланиш тартиби

Парламентнинг юзага келиши дастлаб Буюк Британия давлатчилигида катта ер эгалари, графлар, дин пешволари ва шаҳарларнинг обрў-эътибор қозонган вакиллариининг ташаббуси билан йиғилишлар ўтказилиб, қирол ҳокимиятини чеклаш масаласи яъни ўзларининг жойлардаги тутган ўрни ва мавқеини аниқлаб олиш мақсадида қирол билан келишувлар қилишган. Мана шу даврда бу жараён ҳар икки томонга ҳам маъқул бўлиб, давлат бошқарувининг энг муҳим механизми сифатида қўлланила бошлаган. Юридик нуқтаи назардан Буюк Британияда вужудга келган парламентнинг илк кўриниши баҳолайдиган бўлсак, дастлаб ҳозирги даврдаги парламентнинг юқори палатаси Сенат пайдо бўлган. Кейинчалик бу тажриба Польша, Венгрия, Франция, Испания каби бошқа давлатларда ҳам расмий таъсис этила бошлаган.

Дарҳақиқат, инсоният тараққиётининг ривожланиш босқичлари узок тарихий минг йилликлардан ўтиб ҳозирги парламентчилик соҳасининг буюк ютуқларни қўлга киритди. Жамият, давлат ва шахс муносабатларининг ўзаро уйғунлиги, манфаатларнинг бирлигини яқинлашуви ижтимоий ҳаётнинг турил соҳаларини ривож топтиришга замин яратди.

Шу ўринда, инсон ҳаётининг муносиб ўрнини белгилаб берган ва унинг кафолати бўлиб хизмат қилаётган парламентчилик тажрибасининг ўсиб бориши инсониятнинг энг катта ютуғи бўлди. Инсоният ҳуқуқий тафаккурининг маҳсули ҳисобланган жамиятнинг умуммиллий вакиллик муассасаси сифатида дунёга келган парламент узок йиллар давомида ўз мавқеини аста –секин ошириб мураккаб тарихий жараёнларни босиб ўтди.

Ўзбекистон Республикасининг мустақиликка эришган даври мобайнида парламентчилик соҳасида жуда катта тажрибага эга бўлинди. Бу ҳақда амалдаги Қонунчилик палатаси Спикери юридик фанлар доктори Э.Х.Халилов шундай деб таъриф берган эди: “Ўзбекистон Республикаси

Олий Мажлиси ташкил топган дастлабки кунлардан буён мамлакатни ислоҳ қилишнинг пухта ва ишончли ҳуқуқий базасини яратиш, ривожланган бозор иқтисодиётига йўналтирилган адолатли демократик жамият барпо этиш йўлида собитқадамлик билан, изчил иш олиб бормоқда. Олий Мажлис депутатлари учун алоҳида аҳамият касб этувчи 2002 йилда айтиш нуктаи назардан қараганда кўпгина ишлар қилинди.

Биринчидан, мамлакатимизни ХХІ аср бошларида ривожлантиришнинг Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов томонидан белгилаб берилган устувор йўналишларга асосланган ҳолда ислохатларни янада чуқурлаштириш ва ҳаётимизнинг барча соҳаларини эркинлаштиришга оид қонун ҳужжатлари парламентда жадаллик билан ишлаб чиқилди ва қабул қилинди.

Иккинчидан, 2002 йил 27 январда бўлиб ўтган Ўзбекистон Республикаси Референдуми яқунларига мувофиқ Олий Мажлисида икки палата – Сенат ва Қонунчилик палатасидан иборат бўлажак парламент тузилиши ва фаолияти принципларини тартибга солишчи янги қонунчилик базасини яратиш устида қизғин иш олиб борилди.

Учинчидан, ҳаёт, воқелик, қонун яратувчиларнинг олдида ҳал этилишини кечиктириб бўлмайдиган янгидан-янги долзарб вазифаларни кўндаланг қилиб қўймоқда.”¹

Икки палатали парламентни қарор топтириш билан боғлиқ масалаларни қонуний тартибга солиш ва мазкур муаммолар юзасидан ҳалқаро тажрибани ўрганиш муҳим аҳамиятга эгадир. Қатор илғор мамлакатларнинг икки палатали парламентлар тузиш тажрибаларига тўхталиб ўтиш лозим².

Ҳозирги замон парламентлари ўзларининг тузилиши, ваколатлари доираси, таркиб топиши, мамлакат сиёсий тизимида тутган ўрни, сайланиш тартиби ва компетенцияси билан бир-биридан ажралиб турадилар. Жаҳон парламентларининг кўпчилиги бир палатали тузилишга эга. Ер

¹ Э.Х.Ҳалилов. Эрта бугундан бошланади. /Давлат ва ҳуқуқ. 2003. №1.

² Турсунов А.С.Жамият ва бошқарув журнали. 2002. №2. - «Хориж парламентлари» 4-7-бетлар.

куррасидаги 65 та давлатда эса, икки палатали олий вакиллик органлари мавжуд. Одатда, икки палатали парламентнинг палаталаридан бири кўпинча "қуйи палата" деб юритилиб, у халқнинг ягона иродасини ифодалайди. (АҚШда - Вакиллар палатаси, Францияда - Миллат Мажлиси), бошқасида эса "юқори палата" деб аталиб, у давлатнинг таркибий қисм (ҳудуд)ларининг манфаатларини ифодалайди. Парламентларнинг бундай тузилиши муҳим демократик анъаналар ҳамда федератив давлат тузилишига эга бўлган мамлакатларга хосдир.

Француз конституцияшунос олими Леон Дюги: “Парламент миллатнинг мандатни вакиллик органидир” деб таъриф берган эди¹. Бу ерда “мандат” ва “вакиллик” сўзларининг маъноси, мазмун – моҳияти алоҳида аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 76-77 моддалари асосида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг депутатлари ва сенаторларнинг ваколат муддатлари уларга берилган мандат асосида ваколатларини амалга ошириш вақтини мустаҳкамлайди. Бу мандатдан махрум этиш фақат уни берганлар томонидан хал этилиши мумкин. Бошқа бирон – бир давлат органи ёки шахс бундай ҳуқуққа эга эмас (қонунда назарда тутилган айрим ҳолатлардан ташқари). Шундан келиб чиққан ҳолда “мандат” сўзининг маъносини сайловчиларнинг хоҳиш-иродаси деб атаймиз. Шунга тенглаштирилган “вакиллик” сўзининг маъносини қуйидагича изоҳлашимиз мумкин: “Фуқаролик ҳуқуқи унга мажбурият юклайди ва миллатнинг хоҳиш – иродасини ифода этишда вакиллик мақомини амалга оширади”.² Демак, мандат ва вакиллик сўзларининг мазмун моҳияти билан бир-бирига мос бўлмаган тушунчалардир.

“Давлат бошқаруви ва жамият қурилишида демократик андозалар ва тамойилларни янада чуқурроқ татбиқ этиш, ҳокимият-яъни, қонунчилик, ижро ва суд тармоқларининг ўзаро мувозанати ва мутаносиблигини, шу

¹ Конституционное (государственное) право зарубежных стран. Учебник. В 4-х томах. Т. 1-2. Отв. Ред. Б.А. Страшун. – М.: Издательство БЕК, 1995.-404 ст.

² Прело М. Конституционное право Франции. – Москва, 1957 – 436 с.

билан бирга, уларнинг мустақиллигини таъминлаш, ҳар қайси тармоқ ўз вазифа ва бурчини бажариши учун амалий механизмларини ҳаётда ташкил қилиб бериш. Ҳеч шубҳасиз, бу вазифалар каторида сайлов тизимини янада такомиллаштириш, сайловчиларимизнинг, халқимизнинг сиёсий онги ва тафаккурини. Айни пайтда, сиёсий фаоллигини ошириш вазифалари энг долзарб масалалардан бўлиб қолмоқда”¹

Сенат давлат ва жамиятнинг ривожланишида демократиянинг қарор топишига олиб келди ва натижада замонавий халқ вакиллик органи ташкил топди. Сенат ва унинг аъзолари ҳар бир миллат ва элатларнинг тарихий пайдо бўлиши, ҳудудий бўлиши, миллий урф-одатлари ва кадриятларига хос бўлган турли номлар билан вужудга келган.

Ўзбекистон Республикасининг мустақилликка эришган қисқа даври мобайнида бу соҳада жуда катта тажрибаларга эга бўлди. Айниқса, мамлакат учун қонунчилик тизимини яратишда бир палатали парламентнинг фаолияти қисқа муддат ичида олдига қўйилган энг долзарб мақсадларни ифода эта олди.

Демократик давлатнинг асосий мақсади фуқаролик жамияти қуриш экан, бу мақсадни амалга оширишда парламент ҳуқуқининг кенгайиши муҳим вазифани бажаради. Парламент демократия қафолати, фуқаролик жамиятининг асосчиси ва уни яратувчисидир.

2002 йил 4 апрелда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Референдум якунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида”ги конституциявий қонуни асосида қуйи Қонунчилик ва юқори палата – Сенат фаолиятининг ташкил этилиши масаласи мустаҳкамлаб қўйилган эди.

Мазкур конституциявий қонун асосида 2002 йил 12 декабрда “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги ва “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги конституциявий қонунлар, ҳамда 2003 йил 29 августда

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак.Т.10.-Т.: Ўзбекистон, 2002. – 322-323 бетлар.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги (янги таҳрирда), “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Регламенти тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида”ги Қонунлар қабул қилинди ва икки палатали парламент фаолиятини шакллантиришнинг ҳуқуқий асослари яратилди. Шунингдек, 2003 йил 24 апрелдаги Ўзбекистон Республикасининг қонунига мувофиқ Конституциянинг XVIII, XIX, XX, XXIII ва охириги олтинчи бўлимига тузатиш ва қўшимчалар киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XVIII боби, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг палаталари мақомини мустаҳкамлаган, 88-моддаси Қонунчилик палатаси депутатлари ва Сенат аъзоларининг ҳуқуқий ҳолатини белгилаган. Сенатор ёки депутатнинг мақоми, фаолиятининг кафолатлари билан ўлчанмайди, балки уларнинг олдида қўйилган функцияларини қанчалик даражада амалга ошириш имкониятларидан келиб чиқиб аниқланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси асосида Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатини шакллантириш тартиби 2003 йил 29 августда (янги таҳрирда) қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуни ва “Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссияси тўғрисида” 30.04.1998 йил қабул қилинган қонуни билан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг қарори асосида Олий Мажлис Қонунчилик палатасига сайловни ўтказувчи сайлов округлари, Қорақалпоғистон Республикаси Жуқорғи Кенгеси раисининг, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимларининг тақдимномасига биноан сайлов округларининг рўйхатини уларнинг чегаралари ва сайловчилар сонини кўрсатилган ҳолда сайлов тайинланганидан кейин кечи билан ўн беш кун ичида эълон қилади. Сайлов округларининг чегаралари Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳрининг маъмурий-ҳудудий тузилишини инобатга олган ҳолда белгиланади. Сайлов округи – сайлов

ўтказиш учун Конституция ва сайлов тўғрисидаги қонунлар асосида белгилаб қўйилган ҳудудий сайлов бирлигидир.

2003 йил 29 августдаги янги таҳрирда қабул қилинган, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисидаги қонунига асосан, Олий Мажлисга сайлов ўтказиш учун бир юз йигирмата сайлов округлари тузилади деб белгилаб қўйилган эди. 2008 йил 25 декабрда қабул қилинган “Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги қонунга мувофиқ, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуннинг 7- моддасига киритилган ўзгартиришга мувофиқ, эндиликда Қонунчилик палатасига сайлов ўтказиш учун бир юз ўттиз бешта ҳудудий сайлов округи тузилади.

Ўзбекистон Республикаси вакиллик органлари сайловларига тайёргарлик кўриш, овоз беришни ташкил қилиш ва берилган овозларни санаб чиқиш учун сайлов участкаларига бўлинади. Сайлов участкалари сайлов тайинлангандан кейин ўттиз кундан кечикмай округ сайлов комиссияси томонидан тузилади. Сайлов участкалари камида 20 нафар ва кўпи билан 3000 нафар сайловчилар истиқомат қилаётган ҳудудларда ташкил қилинади. Участка сайлов комиссияси сайлов тайинлангандан кейин эллик кундан кечикмай 5-19 нафар аъзодан, шу жумладан раис, раис ўринбосари ва котибдан иборат таркибда тузилади. Ўзбекистон Республикасининг хорижий давлатлардаги ваколатхоналари ҳудудида участка сайлов комиссияси раиснинг вазифаларини идора раҳбари амалга оширади. Участка сайлов комиссияси аҳолини сайлов куни ва овоз бериш жойи тўғрисида хабардор қилади. Овоз бериш бинолари ва сайлов қутилари ҳамда бошқа сайлов ашёлари тайёрлаб қўйилишини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикасида сайловга тайёргарлик кўриш ва уларни ўтказиш билан боғлиқ бўлган тадбирлар орасида депутатликка номзодлар кўрсатиш энг муҳим ва маъсулиятли тадбирлар ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатлигига номзодлар Марказий сайлов комиссияси томонидан рўйхатга олинган кундан бошланиб, Марказий сайлов комиссияси томонидан белгиланадиган тартибда оммавий-ахборот воситаларидан фойдаланишда тенг ҳуқуқ ва шароитлар яратиб берилиб, номзод рўйхатга олинганидан кейин ўз ишончли вакиллари ўзи белгилаши, депутатликка номзод қилиб рўйхатга олинган шахс сайловчилар билан учрашувлар ўтказиши, сайловолди йиғилишларида сўзга чиқиш ҳуқуқига эгадирлар. Телевидение кўрсатувлари ва радио эшиттиришларида қатнашиш вақтида, ўртача ойлик иш ҳақи сайлов ўтказиш учун ажратиладиган маблағлар ҳисобидан сақланган ҳолда, ишлаб чиқариш ёки хизмат вазифаларини бажаришдан озод бўлиш ҳуқуқига эга.

Сиёсий партиялар фақат ўз партияси аъзоларигина эмас, балки партиясизларни ҳам депутатликка номзод этиб кўрсатишлари мумкин. 2003 йил 29 августдаги қабул қилинган янги таҳрирдаги қонунга мувофиқ, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуннинг 25- моддасига мувофиқ, депутатликка номзодларга қўйиладиган талаблар қуйидагича белгилаб қўйилган:

содир этилган жинояти учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёки судланганлиги олиб ташланмаган фуқаролар;

сайлов кунига қадар сўнгги беш йил мобайнида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшамаган фуқаролар;

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг ҳарбий хизматчилари, Миллий хавфсизлик хизмати, бошқа ҳарбийлаштирилган бўлинмаларнинг ходимлари;

диний ташкилотлар ва бирлашмаларнинг профессионал хизматчилари депутатликка номзод этиб рўйхатга олинмайдилар.

2008 йил 25 декабрда қабул қилинган “Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш

ҳақида”ги қонунга мувофиқ, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуннинг 25- моддасининг иккинчи хатбошисига қўйидагича ўзгартириш киритилди “содир этган оғир ёки ўта оғир жинояти учун судланганлик ҳолати тугалланмаган ёхуд судланганлиги олиб ташланмаган фуқаролар”.

Ушбу ўзгартириш инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг давлат томонидан янада мустаҳкам кафолатланганлиги, фуқаролар томонидан ўз номзодларини илгари суришларида янада кенгроқ имтиёз ва ҳуқуқий кафолат таъминланганлигидан далолат беради.

Депутатликка номзодларни рўйхатга олиш сайловга ўттиз беш кун қолганда тўхтатилади. Депутатликка номзодлар Марказий сайлов комиссияси томонидан рўйхатга олганидан кейин беш кун ичида депутатликка номзод тўғрисидаги маълумот округ сайлов комиссияси томонидан маҳаллий матбуотда эълон қилинади. Депутатликка номзодлар Марказий сайлов комиссияси томонидан рўйхатга олинган кундан бошлаб сайлов олди ташвиқотлар бошланади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатлигига номзод бештагача ишончли вакилга эга бўлиши мумкин эди.

2008 йил 25 декабрда қабул қилинган “Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги қонунга мувофиқ, 2009 йил декабр ойида бўлиб ўтадиган Қонунчилик палатасига бўлиб ўтадиган сайловолди ташвиқотларида номзодлар ўнтагача ишончли вакилларга эга бўлишлари ҳуқуқий жиҳатдан белгилаб қўйилди.

Ишончли вакиллар номзод депутат этиб сайланиши учун ташвиқот ишлари олиб борадилар. Ишончли вакилларни депутатликка номзодларнинг ўзи танлайди ва уларни рўйхатга олиш учун тегишли округ сайлов комиссиясига тақдим қилади. Ўзбекистон Республикасида вакиллик органларига сайловчилар рўйхатини участка сайлов комиссиялари тузадилар

ва уни ҳар бир участкада тегишли участка сайлов комиссиясининг раиси ва котиби имзолайди. Сайловчи фақат битта сайловчилар рўйхатига киритилиши мумкин. Участка сайлов комиссияси сайловчилар рўйхатларини тузиш ишига жамоатчилик вакиллари жалб қилиш асосида иш олиб борадилар.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига депутатлар сайловининг натижаларини аниқлаш участка сайлов комиссиялари томонидан тақдим этилган баённомалари асосида аниқланади. Округ сайлов комиссияси; округ бўйича сайловчилар умумий сонини; сайлов бюллетенларини олган сайловчиларнинг сонини; овоз беришда иштирок этган сайловчиларнинг сонини; ҳар бир депутатликка номзодни ёқлаб ва унга қарши берилган овозлар сонини; ҳақиқий эмас деб топилган сайлов бюллетенлари сонини аниқлайди ва Марказий сайлов комиссиясига белгиланган тартибда тақдим этади.

Ўз навбатида Марказий сайлов комиссияси округ сайлов комиссияларидан олинган баённомалари асосида округ сайлов комиссияси сингари ҳисоблаш жараёнини амалга оширгандан сўнг, сайлов округлари бўйича овоз беришда иштирок этган сайловчилар ярмидан кўпининг овозини олган депутатликка номзод депутат этиб сайланган деб тан олади. Агар сайловда сайловчилар рўйхатига киритилган сайловчиларнинг ўттиз уч фоизидан ками иштирок этган бўлса, сайлов ўтмаган ҳисобланади. Агар сайлаш учун икки нафардан ортиқ номзод қўйилган бўлса-ю номзодлардан ҳеч бири талаб қилинган миқдордаги овозни ололмаган бўлса, сайловчиларнинг энг кўп овозини олган икки номзодга такрорий овоз бериш асосий сайлов кунидан кейин икки ҳафта муддат ичида ўтказилиши белгиланади.

Такрорий сайлов тегишинча Марказий сайлов комиссиясининг топшириғига биноан округ сайлов комиссияси томонидан ўтказилади. Бунда тегишли сайлов комиссияси такрорий сайлов янги таркибдаги округ ва участка сайлов комиссиялари томонидан ўтказилиши тўғрисидаги қарор

қабул қилиниши мумкин. Овоз бериш асосий сайлов ўтказиш учун тузилган аввалги сайлов участкаларида ва сайловчилар рўйхатлари бўйича ўтказилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва халқ депутатлари вилоят, туман, шаҳар кенгашлари депутатлигига такрорий сайлов кечи билан бир ойлик муддат ичида ўтказилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасига Марказий сайлов комиссияси ўн кун ичида сайланган депутатлар тўғрисида эълон қилади. Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги даврида уч маротаба вакиллик органларига сайловлар ўтказилди, ҳар қандай давлат ўз эркини, ҳуқуқини қўлга киритар экан, унда давлат ҳокимиятини амалга оширилиши вақт ўтган сари ривожланиб такомиллашиб боради ҳамда янги ислохотларга талаб ва эҳтиёжлар ортади. 2004 йилнинг 26 декабрида мамлакатимизда илк бор Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасига сайловлар бўлиб ўтди. Мазкур сайловларда бешта сиёсий партия ва ташаббускор гуруҳлар ўзларининг депутатликка қўйган номзодлари учун кураш олиб бордилар.

2004 йил 26 декабр ва 2005 йил 9 январда такрорий овоз бериш натижаларига кўра, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг барча 120 депутати сайланди ва рўйхатга олинди. Сайловда 489 депутатликка номзод, шу жумладан сиёсий партиялардан 435 ва сайловчиларнинг ташаббускор гуруҳлардан мустақил номзодлар 56 киши иштирок этди. Сайловда 12197159 (85,1%) сайловчи, жорий йил 9 январда эса 5400000 дан ортиқ киши такрорий овоз беришда иштирок этди.

Қонунчилик палатасига номзод қўйилган хотин —қизлардан жами 159 номзод иштирок этди. Натижада, Қонунчилик палатасига сайланган депутатларнинг қарийб 18 % ни хотин —қизлар ташкил қилди. Бу эса 1999 йилда бўлган сайловдагидан икки ярим барабар кўпдир.

Сайланган депутатлардан: 18,3% —юристар; 21,7% — иқтисодчилар; 10% саноат, қурилиш, транспорт ва алоқа соҳаси

мутахасислари; 7,5% кишлок хўжалиги вакиллари; 12,5% тадбиркорлар; 20% таълим, фан, маданият ва соғлиқни сақлаш ходимлари; 16% нодавлат нотижорат-нотижорат ташкилотлари вакиллари ташкил этди.

Ҳар қандай жамиятда демократик сайловлар тараққиётга янги куч берувчи омил бўлиб хизмат қилади. Мамлакатимизда янгича сайловларни ўтказилиши ўзига хос бўлган даврга тўғри келмоқда. Яъни, бу – тубдан янгича, мустақил ўзбек давлатчилиги пайдо бўлган ва ривожланаётган, асосий эътибор халқ фаровонлиги, осойишталигини таъминлашга қаратилган, эркин фуқаролик жамияти яратилаётган даврдир. Шуниси диққатга сазоворки, бу давр Ўзбекистонда ўзига хос Шарқ ва Ғарб демократияси тажрибалари уйғунлашган демократик жараён шакллангани билан ажралиб туради. Бунда Шарқ демократиясидаги инсонни улуғвор билиш, реал шарт-шароитдан келиб чиқиб ҳаракат қилиш, маъсулият ҳис этиш ва фидоийлик кўрсатиш каби қадриятлар, Ғарб демократиясининг ошкоралик, ўз-ўзини танқид қилиш, тадбиркорлик сингари жиҳатлари кўзга ташланади.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги (янги таҳрири) 2003 йил 29 августда қабул қилинган қонунда парламент фаолиятининг ташкил этилиши мукаммал белгилаб берилди. Қонуннинг биринчи қисмида дастлаб парламентнинг қўйи Қонунчилик палатасининг фаолиятини ташкил этилиши 48 моддадан иборат бўлиб, иккинчи қисми “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатини шакллантириш тартиби”га бағишланган. Мазкур қонуннинг иккинчи қисми 50-моддадан бошланган бўлиб “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенатини шакллантириш” деб топилган бўлиб; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати (юқори палата) ҳудудий вакиллик палатаси бўлиб, Сенат аъзоларидан (сенаторлардан) ташкил топади. Сенат аъзолари Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ва Тошкент шаҳридан тенг миқдорда – олти кишидан сайланади. Сенатга сайлов Қорақалпоғистон

Республикаси Жўқорғи Кенгеси вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари депутатларининг тегишли қўшимча мажлисларида мазкур депутатлар орасидан яширин овоз бериш йўли билан ўтказилади.

2004 йил 15 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлови бўйича сайлов кампанияси бошланишини эълон қилиш тўғрисида”ги қарорида; “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги қонуннинг 52-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоларини сайлаш учун Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарлар давлат ҳокимияти вакиллик органлари янги сайланган депутатларининг тегишли қўшма мажлислари 2005 йилнинг январ ойидан кечиктирилмасдан ўтказилиши маълумот учун қабул қилинсин”¹ деб эълон қилинган эди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг юқори палатаси Сенатга ўз номзодларини қўйишлари учун юқорида кўрсатиб ўтилган Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг 110-моддасининг 2-бандида кўрсатилган, ҳамда янги таҳрирдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 51-моддасида ва “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларига сайлов тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ҳамда Қорақалпоғистон Республикасининг бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ ўз номзодини олдин вилоят, туман ёки шаҳар халқ депутатлари Кенгашининг депутатлигига қўйишлари ва унда сайланганларидан сўнг сенаторликка даъвогар бўлишлари мумкин. Бу эса, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 117-моддасида мукаммал белгилаб берилган.

¹ “Халқ сўзи”, 2004 йил 16 сентябр сони.

II БОБ. ОЛИЙ МАЖЛИС ҚОНУНЧИЛИК ПАЛАТАСИНING КОНСТИТУЦИЯВИЙ-ҲУҚУҚИЙ МАҚОМИ

2.1. Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг Конституциявий ҳуқуқий мақоми

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 76- моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси икки палатадан - Қонунчилик палатаси (қуйи палата) ва Сенатдан (юқори палата) иборат. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ва Сенати ваколат муддати - беш йил.

Иккинчи чақириқ Олий Мажлиснинг X сессияси (2002 йил 12 декабрь) «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида» ва «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида»ги Конституциявий Қонунларнинг қабул қилиниши билан икки палатали парламент шакллантиришнинг асосий ҳуқуқий асосларини яратиш жараёни муҳим аҳамият касб этди. "Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида"ги Конституциявий Қонунга биноан "Қонунчилик палатаси" Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қуйи палатасидир. Қонунчилик палатаси сайлов округлари бўйича кўппартиявийлик асосида сайланадиган бир юз йигирма депутатдан иборат.

2008 йил 25 декабр куни қабул қилинган "Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида"ги қонунга мувофиқ, 2009 йил декабр ойида бўлиб ўтадиган Олий Мажлис Қонунчилик палатасига бўлиб ўтадиган сайловларда, Қонунчилик палатасининг бир юз ўттиз беш депутаты ҳудудий бир мандатли сайлов округлари бўйича кўппартиявийлик асосида умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан сайланади.

Қонунчилик палатасининг иши палата барча депутатларининг

профессионал, доимий фаолият кўрсатишига асосланади».Мазкур қонунга асосан Қонунчилик палатасининг ваколат муддати беш йилга белгиланди.

Шунингдек, сайлов цензи ҳам демократик давлат мезонлари асосида амалга оширилди: "Сайлов куни йигирма беш ёшга тўлган ҳамда камида беш йил Ўзбекистон Республикаси ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароси Қонунчилик палатасининг депутати бўлиши мумкин. Айтиб ўтиш керакки, бир пайтнинг ўзида Қонунчилик палатаси ва Сенат аъзоси бўлиши мумкин эмас..." (6-модда).

Қонунчилик палатасининг ваколатлари ҳам фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлат барпо этган етук хорижий давлатлар тажрибаси асосида ифодаланди. "Олий Мажлис Қонунчилик палатаси тўғрисида"ги конституциявий қонуннинг 8-моддасига биноан, Қонунчилик палатасининг Сенат билан биргаликдаги қўйидаги ваколатлари қўйидагича белгиланди. Шунингдек, шу қонуннинг 9-моддасида Қонунчилик палатасининг мутлақ ваколатлари кўрсатилган. Палаталарнинг биргаликдаги ваколатларига қараганда масалалар, қандай тартибда, аввал Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида, сўнгра Сенатда кўриб чиқилади.

Қонунчилик палатаси Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги қонун лойиҳасини тегишли таклиф киритилганидан кейин олти ой ичида унинг кенг муҳокамасини инобатга олган ҳолда кўриб чиқиши мумкин. Агар Қонунчилик палатаси Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисидаги қонун лойиҳасини қабул қилмаса, уни кўриб чиқиш бир йилдан кейин қайта бошланиши мумкин", деб белгиланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ва Сенатнинг алоҳида-алоҳида қилиб белгиланган мутлақ ваколатлари Конституциянинг 79-80-моддаларида мустаҳкамлаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси мажлислари сессиялар даврида ўтказилади. Сессиялар, қандай тартибда,

сентябрнинг биринчи иш кунидан бошлаб келгуси йилнинг июнь ойи охиригача иш кунига қадар ўтказилади. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг мажлислари, агар улар ишида барча депутатлар умумий сонининг камида ярми иштирок этаётган бўлса, ваколатли ҳисобланади.

Конституциявий қонунларни қабул қилишда барча депутатлар умумий сонининг камида учдан икки қисми иштирок этиши шарт. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси мажлисларида, шунингдек уларнинг органлари мажлисларида Ўзбекистон Республикаси Президенти, Бош вазир, Вазирлар Маҳкамасининг аъзолари, Республика Конституциявий суди, Олий суди, Олий ҳўжалик суди раислари, Бош прокурори, Марказий банк бошқарувининг раиси иштирок этишлари мумкин. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ва унинг органлари мажлисларида Сенат Раиси, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати ва унинг органлари мажлисларида Қонунчилик палатаси Спикери иштирок этиши мумкин.

2.2. Қонунчилик палатаси Спикери ва ўринбосарлари ваколатлари.

Қўмита ва комиссияларни сайлаш тартиби ва ваколатлари

Қонунчилик палатаси ишини ташкил қилишнинг муҳим жиҳатларидан бири – бу депутатлар ўртасида вазифаларнинг тўғри тақсимланишидир. Одатга кўра, бошқа давлатларда ҳам вазифалар қуйи палата таркибидаги раҳбар шахслар ва девон ходимлари борлигини назарда тутган ҳолда тақсимланади. Палатанинг юқоридаги таркиби чет давлатлар тажрибасига хос бўлиб, унинг ишини унумли ташкил этишда раиснинг роли айниқса муҳим.

- Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси Спикери:

- Қонунчилик палатаси ва унинг Кенгаши мажлисларини чақиради, уларда раислик қилади;

- Қонунчилик палатаси муҳокамасига киритиладиган масалаларни тайёрлашга умумий раҳбарлик қилади;

- Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган қонунларни маъқуллаш учун Сенатга юборади;

- Қонунчилик палатаси қўмиталари ва комиссияларининг фаолиятини мувофиқлаштириб боради;

- Ўзбекистон Республикаси қонунларининг ва Қонунчилик палатаси ҳужжатларининг ижроси устидан назоратни ташкил этади;

- Қонунчилик палатаси Спикерининг ўринбосарлари ўртасида вазифаларни тақсимлайди;

- парламентлараро алоқаларни амалга ошириш ишларига ҳамда халқаро парламент ташкилотлари иши билан боғлиқ Қонунчилик палатаси гуруҳларининг фаолиятига раҳбарлик қилади;

- Қонунчилик палатаси матбуот органларининг уставларини ва таҳрир хайъатлари таркибини ҳамда уларнинг ишлаши учун зарур харажатлар сметаларини тасдиқлайди;

- Кенгаш билан келишилган ҳолда Қонунчилик палатаси матбуот органларининг бош муҳаррирларини тайинлайди ва уларни лавозимидан озод қилади;

- Қонунчилик палатаси матбуот органларининг фаолиятига раҳбарликни амалга оширади;

- Сенат, бошқа давлат органлари, чет давлатлар, халқаро ва бошқа ташкилотлар билан ўзаро муносабатларда Қонунчилик палатаси номидан иш кўради;

- Қонунчилик палатаси ва унинг Кенгаши қарорларини имзолайди;

- Қонунчилик палатаси девони фаолиятига раҳбарликни амалга оширади, депутатлар ва Қонунчилик палатаси девони ишлаши учун зарур харажатлар сметаларини тасдиқлайди ва ҳ.к.

Қонунчилик палатаси Спикери ўзининг ваколатига тааллуқли масалаларни Кенгаш муҳокамасига киритишга ҳақли. Қонунчилик палатаси Спикери ваколатларининг кенглиги унинг ўринбосарлари ўртасида вазифаларини тўғри тақсимлашни тақозо қилади.

Қонунчилик палатаси Спикерининг ўринбосарлари Қонунчилик палатаси Спикерининг топшириғига биноан унинг айрим вазифаларини бажаради ва Қонунчилик палатаси Спикери йўқлигида ёки ўз вазифаларини амалга ошириши мумкин бўлмаган ҳолларда унинг вазифасини бажариб туради деган қоида мустаҳкамланган.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги қонуннинг 17-моддасига кўра Қонун лойиҳаларини тайёрлаш ишини олиб бориш, Қонунчилик палатаси муҳокамасига киритиладиган масалаларни дастлабки тарзда кўриб чиқиш ва тайёрлаш, Ўзбекистон Республикаси қонунлари ҳамда палата томонидан қабул қилинадиган қарорларнинг ижросини назорат қилиш учун Қонунчилик палатасининг ваколатлари муддатига Қонунчилик палатаси депутатлари орасидан раис, унинг ўринбосари ва аъзолардан иборат таркибда қўмиталар сайланади.

Миллий қонунчилигимизда бу вазифаларни амалга ошириш учун қўмиталар ташкил қилинса, бир қанча хорижий мамлакатларда (Япония, Франция, Италия) бу вазифалар комиссиялар томонидан амалга оширилади¹.

Қўмита раиси, унинг ўринбосари ва қўмита аъзолари лавозимлари депутатларнинг қайси партия ёки гуруҳга мансублигини ҳамда сайловда сайловчиларнинг қанча овозини олганлигини инобатга олган ҳолда яхлит (умумий) қарор билан белгиланади.

“Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатаси Регламенти тўғрисида”ги қонуни 7-моддасининг учинчи қисмига кўра Қонунчилик палатасида регламент; Бюджет, банк ва молия масалалари; Иқтисодий масалалар ва тадбиркорлик; Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари; Меҳнат ва ижтимоий масалалар; Мудофаа ва хавфсизлик масалалари; Халқаро ишлар ва парламентлараро алоқалар қўмиталари тузилиши шарт. Қонунчилик палатасида бошқа қўмиталар ҳам тузилиши мумкинлиги кўрсатилиб, уларнинг умумий сони, қоида тариқасида, ўнтадан ошмаслиги кераклиги мустаҳкамланган.

Мазкур қоидага асосан Қонунчилик палатасида Бюджет ва иқтисодий ислохотлар, Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари, Меҳнат ва ижтимоий масалалар, Мудофаа ва хавфсизлик масалалари, Халқаро ишлар ва парламентлараро алоқалар, Саноат, қурилиш, ва савдо масалалари, Аграр, сув хўжалиги масалалари ва экология, Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари, Демократик институтлар, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари қўмиталари тузилган¹.

Ўз зиммасига юкланган вазифаларни самарали бажариши учун Ўзбекистон қонунчилигида қўмиталарга кенг ваколатлар берилган. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси

¹ Конституции зарубежных государств. Учебное пособие. Москва: “Бек”, стр.50-55, 60-61.

¹ Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатасининг “Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатасининг қўмиталари тўғрисида”ги 2005 йил 27 январдаги 14-І-сонли қарори.

тўғрисида”ги қонуннинг 18-моддасига кўра Қонунчилик палатаси кўмиталари:

-ўз ташаббуси билан ёки Қонунчилик палатасининг топшириғига биноан Ўзбекистон Республикаси қонунларининг ҳамда ўзининг ваколатларига кирадиган масалалар юзасидан Қонунчилик палатаси бошқа қарорларининг лойиҳаларини ишлаб чиқади;

- қонун лойиҳаларининг дастлабки тарзда кўриб чиқилишини ва уларни Қонунчилик палатасида кўриб чиқишга тайёрлашни амалга оширади;

- қонунларнинг лойиҳалари юзасидан хулосалар беради, қонун лойиҳасини Қонунчилик палатасининг мажлиси кун тартибига киритиш, унинг устида ишлашни давом эттириш ёки асослантирилган ҳолда уни рад этиш тўғрисида Кенгашга таклифлар киритади;

- Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети лойиҳаси юзасидан хулосалар ва таклифлар беради;

- Қонунчилик палатасининг топшириғига ёки палата Кенгашининг тавсиясига биноан муайян қонун лойиҳаси ёки палата ваколатларига кирадиган бошқа масала юзасидан масъул бўлади;

- киритилган қонун лойиҳаларини кўриб чиқиш бўйича ишчи гуруҳлари тузади, уларнинг таркибига давлат органлари ва нодавлат нотажорат ташкилотларининг, илмий муассасаларнинг вакиллари, мутахассислар ва олимларни, хўжалик юритувчи субъектларнинг раҳбарларини жалб этади;

- қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи субъектлари вакиллари улар томонидан киритилган қонун лойиҳасига тааллуқли масалалар юзасидан фикрларини эшитади;

- киритилган Ўзбекистон Республикаси қонунлари, шунингдек Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинаётган қарорлар матнига ўзгартиш ёки қўшимчалар киритиш юзасидан таклифлар тайёрлайди;

давлат органлари ва бошқа ташкилотлардан, мансабдор шахслардан ҳужжатларни, эксперт хулосалари, статистика маълумотлари ва бошқа маълумотларни талаб қилиб олади;

Ўзбекистонда қонун матни кўриб чиқиш учун қўмига берилганидан сўнг, у ўз таркибидан маърузачини тайинлайди. Маърузачи ушбу қонуннинг моҳиятини кўриб чиқувчи қўмига мажлисида маслаҳат овози билан қатнашиши ва қўмига томонидан киритилган тузатишларни ҳимоя қилиши мумкин. Тайинланиши биланоқ маърузачи матн устида ишлашни бошлайди. Унга палата девонининг ходимлари салмоқли ёрдам кўрсатади. У матн муаллифлари, шунингдек, лозим деб топган бошқа мансабдор ва жисмоний шахсларни эшитади. Булар давлат мансабдор шахслари, хусусий сектор, қасаба ва бошқа жамоат ташкилотлари вакиллари бўлишлари мумкин. Зарур бўлган барча ахборотларни тўплаб, қонун матнининг ҳар бир моддасини таҳлил қилиб, маърузачи ўз фикрини тақдим қилади, шундан кейин масала қўмига қун тартибига қўйилади.

Умумий муҳокамани бошлашдан олдин, одатда, қўмига мажлисида манфаатдор шахс ўз фикрини баён қилади ва депутатлар саволларига жавоб беради. Шундан сўнг маърузачи ҳар бир аъзо ўз фикрини баён қилиши мумкин бўлган умумий муҳокамани очиб беради. Муҳокамадан сўнг доимий қўмига матнни модда-модда ўрганишга ўтади. У маърузачи ва доимий комиссиянинг бошқа аъзолари томонидан билдирилган таклифлар бўйича қарор қабул қилади. Мажлис якунида матн овозга қўйилади ва қўмига қарори қабул қилади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасида муайян вазифаларни бажариш учун комиссиялар тузиш мумкин. Комиссиялар таркиби асосан Қонунчилик палатаси мажлисида Қонунчилик палатаси депутатлари орасидан тузилади. Комиссияни тузишда биринчи навбатда комиссия олдида турган вазифа ва ваколатлар белгилаб олинади. Комиссия ўз фаолияти зиммасига юклатилган вазифалар бажарилганидан кейин ёки Қонунчилик палатасининг қарорига биноан муддатидан олдин тугатилади. Комиссиялар тузиш тартиби, фаолиятининг асосий йўналишлари, Қонунчилик палатаси Регламентида белгилаб қўйилади.

2.3. Сиёсий партия фракциялари ва депутатлар гуруҳларининг қонунчилик палатасидаги иштироки. Қонунчилик палатаси девони фаолиятини ташкил этиш

Ҳар қандай давлат органи, биринчи навбатда парламент фаолиятининг замирида халқнинг хоҳиш-иродаси ётиши лозим. Илғор демократияларда бунга, авваламбор, парламент сайловининг асосий субъектлари – сиёсий партиялар ёрдамида эришилади. Сиёсий партиялар жамиятдаги турли ижтимоий-сиёсий кучларнинг жамоатчилик фикрини шакллантирадилар ва ифода этадилар. Таъкидлаш жоизки, икки палатали парламент тизимида фақат Қонунчилик палатасигина сиёсийлашган хусусиятга эга бўлгани боис, депутатлар бирлашмалари-фракция ва депутатлар гуруҳлари айнан мазкур палатада тузилади.

“Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Қонуннинг 23-моддасига кўра, Қонунчилик палатаси депутатлари сиёсий, профессионал ва бошқа асосда фракциялар ва депутатлар гуруҳлари шаклида депутатлар бирлашмаларини тузиши мумкин.

Демак, мамлакатимиз парламенти фаолияти билан боғлиқ қонун ҳужжатларига мувофиқ, депутатлар бирлашмаларининг икки шакли-фракциялар ва депутатлар гуруҳлари мавжуд.

Фракция сиёсий партиядан кўрсатиладиган депутатлар томонидан партия манфаатларини Қонунчилик палатасида ифодалаш мақсадида тузиладиган ва белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказилган депутатлар бирлашмасидир. Депутатлар гуруҳларини Қонунчилик палатаси таркибига сайланган, сиёсий партиядан кўрсатилмаган депутатлар тузиши мумкин.

2008 йил 25 - декабрда Олий Мажлис палаталари томонидан қабул қилинган “Сайлов тўғрисидаги қонун ҳужжатлари такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги қонунга мувофиқ, депутатлар гуруҳларини 2009 йил декабр ойида бўлиб ўтадиган Олий Мажлисга бўлиб ўтадиган сайловлардан кейин янги ташкил қилинган “Экологик

ҳаракатлар”дан сайланган аъзолар ташкил қилиши мумкинлиги белгилаб қўйилди.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида”ги Қонуннинг 9-моддасига мувофиқ, Қонунчилик палатасининг камида 9 нафар депутати фракция ёки депутатлар гуруҳини тузиш ҳуқуқига эга. Қонунчилик палатасининг депутати фақат бир фракция ёки депутатлар гуруҳининг аъзоси бўлиши мумкин. Лекин, бундан Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатларининг ҳар бири фракция ёки депутатлар гуруҳи аъзоси бўлиши керак, деб хулоса қилиш керак эмас. Бинобарин, сайланган депутат ҳеч бир фракция ёхуд депутатлар гуруҳига кирмасликка ҳам ҳақли.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Қонуннинг 24-моддасига биноан, 2004 йил декабрда бўлиб ўтган сайловлар ҳамда 2005 йил январ ойида бўлиб ўтган такрорий овоз бериш натижасида Қонунчилик палатасида бешта сиёсий партия фракциялари тузилди. Булар Ўзбекистон Либерал-демократик партияси – 40 кишидан иборат, Ўзбекистон Халқ демократик партияси – 27 кишидан иборат, Фидокорлар миллий-демократик партияси – 18 кишидан иборат, Миллий тикланиш партияси – 11 кишидан иборат, "Адолат" социал демократик партияси – 10 кишидан иборат фракцияларидир.

2008 йилда Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан Фидокорлар миллий-демократик партияси ҳамда Миллий тикланиш партиясининг ўзаро бирлашиб, тегишли тартибда рўйхатдан ўтказилгандан сўнг, янги Ўзбекистон Миллий тикланиш демократик партиясининг ташкил қилиниши натижасида Қонунчилик палатасида фаолият юритувчи фракцияларининг сони тўртта қилиб белгиланди.

Қонунчилигимизнинг эътиборга лойиқ жиҳатларидан яна бири шуки, Қонунчилик палатасидаги депутатлар гуруҳларининг ваколатлари доираси сиёсий партиялар фракциялари ваколатлари доирасига тенглаштирилди.

Айни чоғда, уларнинг фракциялар билан бир қаторда ва улар билан тенг равишда иш юрита олишининг ҳуқуқий асослари мустаҳкамланди. Булар, хусусан, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги конституциявий қонуннинг 25-моддасида муфассал ифодасини топди. Унга кўра, фракция ва депутатлар гуруҳи:

1) Қонунчилик палатаси мажлисининг кун тартиби, муҳокама қилинаётган масалаларни кўриб чиқиш тартиби ва моҳияти юзасидан таклифлар ҳамда фикр-мулоҳазалар киритади;

2) Қонунчилик палатаси мажлисида муҳокама қилинаётган ҳар бир масала юзасидан музокараларда фракция, депутатлар гуруҳи вакилига кафолатланган тарзда сўз берилиши ҳуқуқидан фойдаланади;

3) келишув комиссияси ва бошқа комиссиялар тузиш тўғрисида масала қўяди;

4) Қонунчилик палатаси мажлисида давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мансабдор шахсларига уларнинг тасарруфига кирадиган масалалар юзасидан асослантирилган тушунтириш бериш ёки нуқтаи назарини баён қилиш талаби билан мурожаат этади;

5) Қонунчилик палатаси мажлисида муҳокама қилинаётган масала юзасидан фракциянинг, депутатлар гуруҳининг фикрини Қонунчилик палатаси депутатлари ўртасида тарқатади;

6) палатанинг Кенгаши, қўмиталари ва комиссиялари ишида иштирок этади;

7) Қонунчилик палатасида муҳокама қилинаётган қонун лойиҳалари ва бошқа қарорларнинг лойиҳалари юзасидан ўз таклифларини киритади;

8) ҳукумат аъзоларини уларнинг фаолияти масалалари юзасидан эшитиш тўғрисида масала қўяди;

9) фракциянинг, депутатлар гуруҳининг фаолияти учун зарур материаллар ва ҳужжатларни давлат органлари ҳамда уларнинг мансабдор шахсларидан талаб қилиб олади;

10) қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни амалга оширади.

Юқорида таъкидлаганимиздек, кўмита раиси, унинг ўринбосари ва кўмита аъзолари лавозимлари депутатларнинг қайси партиёга ёки гуруҳга мансублигини ҳамда сайловда сайловчиларнинг қанча овозини олганлигини инобатга олган ҳолда яхлит (умумий) қарори билан белгиланади. Ушбу қоидага асосан Ўзбекистон Либерал-демократик партияси фракцияси - Меҳнат ва ижтимоий масалалар, Халқаро ишлар ва парламентлараро алоқалар, аграр, сув хўжалиги масалалари ва экология кўмиталари; Ўзбекистон Халқ демократик партияси фракцияси – Қонунчилик ва суд-ҳуқуқ масалалари, Саноат, қурилиш, ва савдо масалалари кўмиталари; Фидокорлар миллий-демократик партияси - Мудофаа ва хавфсизлик масалалари, Фан, таълим, маданият ва спорт масалалари кўмиталари, “Миллий тикланиш” партияси фракцияси – Ахборот ва коммуникация технологиялари масалалари, “Адолат” социал-демократик партияси фракцияси – Бюджет ва иқтисодий ислохотлар, сайловчилар ташаббускор гуруҳлари учун – Демократик институтлар, нодавлат ташкилотлар ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари кўмиталари раислари лавозими тақсимланди¹.

Парламент ишчи органларини шакллантириш ва таркибини белгилашда партиялар иштирокини таъминлаш уларнинг фаолиятини ташкил этишда муҳим ўрин тутди. Мисол учун, Франция қуйи палатаси регламенти билан доимий комиссиялар аъзоларининг сони турлича белгиланган. Маданият, оила ва ижтимоий муаммолар ҳамда ишлаб чиқариш ва айирбошлаш бўйича комиссияларда Миллий Мажлис таркибининг тўртдан бири, яъни 145 та депутат, қолган тўрттасида эса унинг саккиздан бир қисми фаолият юритиши мумкин.

Одатда, уларнинг таркибини сиёсий партиялар белгилаб, парламентдаги аъзоларининг тўртдан бирини иккита комиссияга, қолганларини бошқа комиссияларга тенг тақсимлашади. Яъни, парламент сиёсий партиялар

¹ Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатасининг “Ўзбекистон Республикаси Қонунчилик палатасининг кўмиталари тўғрисида”ги 2005 йил 27 январдаги 14-И-сонли қарори.

гурухларининг раҳбарлари қуйи палата раисига ўз номзодларини такдим қилишади. Депутатларнинг исми-шарифлари «Journal Officiel»да нашр қилиниши билан улар тайинланган деб ҳисобланади. Ушбу қоида ҳар бир сиёсий партия, яъни турли ижтимоий табақалар манфаатларини рўёбга чиқариш учун қулай шароит яратади. Бундай йўл билан шаклланган комиссияларда иш жадал олиб борилади.

Шунингдек, "Сиёсий партиялар тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 13-моддасига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасидаги сиёсий партия фракцияси қуйидаги ҳуқуқларга эга:

Қонунчилик палатаси мажлисининг кун тартибини тузишда иштирок этиш;

Қонунчилик палатаси мажлисининг кун тартибидаги ҳар бир масала бўйича музокараларда фракция вакилига кафолатланган сўз берилиши;

тегишли равишда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси Спикерига ва Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматига, вазирларга, шунингдек, бошқа давлат органларининг раҳбарларига сўров билан мурожаат этиш;

Қонунчилик палатасининг қўмиталари ва комиссиялари раислигига номзодлар бўйича таклифлар киритиш;

Қонунчилик палатасининг мажлисида муҳокама қилинаётган масала бўйича фракция фикрини депутатлар орасида тарқатиш;

Қонунчилик палатаси депутатлари учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа вазифаларни амалга ошириш.

Сиёсий партия фракциясининг раҳбари Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Кенгаши таркибига киради.

Фракцияларнинг фаолиятига ташкилий, техникавий жиҳатдан ва бошқа хизматлар кўрсатиш Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг девони томонидан таъминланади. Фракция ва депутатлар гуруҳи ўз ташаббуси билан, Қонунчилик палатасининг ваколат муддати

тугаганда, улар таркибига кирувчи депутатлар сони уларни тузиш учун зарур бўлган миқдор чегарасидан камайиб кетганда тугатилиши мумкин.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги қонуннинг 36-моддаси қуйидагича таърифланади, Қонунчилик палатаси, унинг органлари ва депутатлар фаолиятининг ташкилий, ахборот, моддий-техника таъминотини Қонунчилик палатаси девони томонидан амалга оширилади.

Демак, Қонунчилик палатаси девони Қонунчилик палатаси тегишли органларининг самарали фаолият олиб боришини ва уларнинг ўз ваколатларини амалга оширишларида ташкилий – моддий кўмак беришни таъминлайди.

Қонунчилик палатаси девони тузилмаси, штатлари, ходимларининг меҳнат ҳақи миқдори ва моддий-техника таъминоти, шунингдек уларнинг ишлаши учун зарур харажатлар Қонунчилик палатаси Спикери томонидан тасдиқланади.

Қонунчилик палатаси девони ходимларининг меҳнатга оид муносабатлари Қонунчилик палатасининг ваколат муддатига боғлиқ бўлмайди. Қонунчилик палатаси девони юридик шахс ҳисобланади. Яъни, юридик шахслар томонидан бажариладиган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўлади.

Қонунчилик палатаси девонининг ташкил этилиши ва фаолияти тартиби Қонунчилик палатаси Спикери томонидан тасдиқладиган Низомда белгиланади. Бу низомда Қонунчилик палатаси девони томонидан амалга ошириладиган вазифалар, девоннинг ишлаш механизми ҳамда тегишли Қонунчилик палатаси ички органлари билан ўзаро муносабатлари кўрсатилган. Шу билан бирга, Қонунчилик палатаси девони ходимларининг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва жавобгарлик масалалари ҳам ушбу Низомда мустаҳкамланган.

III БОБ. ОЛИЙ МАЖЛИС ҚОНУНЧИЛИК ПАЛАТАСИНING ДЕПУТАТИ ВА СЕНАТИ АЪЗОСИНING ХУҚУҚИЙ МАҚОМИ

3.1. Депутат ва Сенатор фаолиятининг ҳуқуқий асослари, ваколат муддатлари ҳамда ҳуқуқ ва мажбуриятлари

Мустақилликка эришилгандан кейин қисқа давр ичида Ўзбекистонда парламент ваколатларини такомиллаштиришга қаратилган, депутатлар ҳуқуқлари, мажбуриятлар ҳамда ваколатларини тўлдирадиган катор ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди. Жумладан, бу ислохотлар:

биринчидан, қонунчилик фаолиятининг самарадорлигини ошириш;

иккинчидан, парламент назорати вазифаларини кенгайтириш ва кучайтириш;

учинчидан, парламент фаолиятида регионлар ролини кучайтириш;

тўртинчидан, парламентнинг барқарор ишлаши учун кафолатлар тизимини яратиш;

бешинчидан, депутатларнинг профессионал сифатларини ва умуман, парламентаризм маданиятини ривожлантиришга қаратилгандир.

Парламент ташкилий жиҳатдан кенг тармоқли бўлганлиги сабабли ҳам давлат ҳокимияти тизимида, умуман давлатчиликда алоҳида ўрин тутди.

Парламент палаталарини шакллантириш усули парламент аъзосининг номланишида ҳам маълум даражада акс этади: одатда, қуйи палаталарнинг аъзоларигина депутат деб, аксарият мамлакатларда юқори палаталарнинг аъзолари эса – сенаторлар деб аталади (улар ўз мандатларини нафақат сайлаш, балки тайинлаш орқали ва бошқа усулларда ҳам оладилар).

Қонунчилик палатаси депутатлари халқнинг ҳокимият вакиллик органларида фаолият кўрсатувчи тўлақонли вакилидир. Республикамининг мустақиллигини мустаҳкамлашда, ҳуқуқий давлат қуришда, чин маънодаги демократияга эришишда депутатларнинг фаолияти муҳим аҳамият касб этади.

Ҳуқуқшунос олим Р.Қаюмов “депутатнинг ҳуқуқий мақоми-бу депутатларнинг ҳуқуқий нормаларда белгиланган ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва бурчлари, улар фаолиятининг шакллари ва ваколатларини йиғиндиси демакдир”,¹ деб таъкидлаган.

Шундай қилиб, депутатнинг ҳуқуқий мақоми кўп ҳолларда унга юкланган вазифаларни сифатли ва белгиланган тартибда амалга ошириши унинг ҳуқуқий кафолатини қай даражада белгилаб берилганлиги билан чамбарчас боғлиқдир.

Депутатлик мақоми билан боғлиқ масалалар тегишли тартибда ҳуқуқий тартибга солиниши депутатлик фаолиятини тўсиқларсиз ва самарали амалга оширилишини таъминлайди, унинг ижтимоий-ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш билан бир қаторда депутатнинг халқ ва жамият олдидаги мажбуриятини кучайтиради.

Қонунчилик палатаси депутати ва сенатор фаолиятининг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг Конституциясида ва қатор қонун нормаларида: “Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг асосий принциплари тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати тўғрисида”ги, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг регламенти тўғрисида”ги, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг регламенти тўғрисида”ги қонунларида ва бошқа қонун ҳужжатларида аниқ белгилаб берилган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутати ва сенатор фаолиятининг ҳуқуқий асосларини ифодаловчи ҳуқуқий нормалар ичида конституциявий нормалар алоҳида аҳамиятга эга.

¹ Қаюмов Р. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. Т.: Адолат. 1998 й .300бет

Конституциянинг 87-88-моддаларида депутат ва сенаторларнинг ҳуқуқий мақомининг умумий асослари белгилаб берилган, яъни депутат ва сенаторларнинг асосий вазифалари қайд қилиниб, дахлсизлик ҳуқуқи, депутатлик ва сенаторлик фаолиятига ҳақ тўлаш каби умумий масалалар тартибга солинган.

Депутат ва Сенатор мақоми 2004 йил 2 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги қонунида кенгроқ ва тўлароқ тартибга солинган. Ушбу қонунда депутат ва сенаторларнинг мақомига тегишли барча масалаларни - кимлар депутат ва сенатор бўлиши, уларнинг ваколат муддати, депутатликни тасдиқловчи воситалар, депутатнинг Олий Мажлисдаги иши каби масалаларни қонуний асосда мустаҳкамлагани, депутатнинг ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларини, депутатларнинг сайловчилар, сиёсий партиялар билан олиб борадиган ишларини, депутатнинг парламент сўровини, депутат одобини ўз ичига қамраб олган.

Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати ҳуқуқий мақомининг асосий характерли томонларини аниқлашдан олдин, депутат - парламентарий ёки ўзининг сайловчилари ёхуд унинг номзодини илгари сурган ташкилотнинг вакилими деган саволнинг ечимини топиш лозим. Бу саволга аниқ жавоб бериш учун депутатлик мандатининг табиатини очиш лозим.

Депутат ва Сенатор ҳуқуқий мақомида унинг ваколати муддати ва ваколатининг тугатилиши муҳим аҳамиятга эга. Маълумки, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонун, 1-моддасига кўра Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати ва Сенат аъзоси Олий Мажлис ваколатлари муддати, яъни беш йил муддатга сайланади. Шу боисдан депутат ва сенаторнинг ваколатлари сайланган кундан бошланади ва Олий Мажлис ваколатлари тугагандан сўнг янги чақириқ сайловлар ўтказилганда тугайди.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига мувофиқ Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати ва Сенат аъзосининг ваколатлари муддатидан олдин ҳам тугатилиши мумкинлиги белгиланган. Хусусан, “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасига асосан Қонунчилик палатаси депутати ва Сенат аъзосининг ваколатлари қуйидаги ҳолларда муддатидан илгари тугатилиши мумкин:

- у ўз ваколатларини зиммасидан соқит қилиш ҳақида ёзма ариза берган тақдирда;

- у қонунга кўра депутатлик, сенаторлик ваколатларини амалга оширишига номувофиқ бўлган лавозимга сайланган ёки тайинланган тақдирда;

- унга нисбатан суднинг айблов ҳукми қонуний кучга кирган тақдирда;

- у чақириб олинган тақдирда;

- суд уни муомалага лаёқатсиз деб топган тақдирда;

- у суднинг қонуний кучга кирган қарори асосида бедарак йўқолган деб топилган ёхуд вафот этган деб эълон қилинган тақдирда;

- у Ўзбекистон Республикаси фуқаролигини йўқотган тақдирда;

- у вафот этган тақдирда;

- палата тарқатиб юборилган тақдирда

“Депутат ва Сенатор” юксак номни обрўсизлантирувчи хатти-ҳаракатлари, унинг давлат тузилиши асосларига, ижтимоий-сиёсий вазиятни мушкуллаштиришга, шунингдек, давлат ҳокимияти ва бошқарув органларининг қонунга мувофиқ қабул қилинган қарорларига, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига қарши қаратилган ғайри конституциявий ҳаракатни содир этиши ёки шундай ҳаракатларга даъват этиши шундай масаланинг қараб чиқилиши учун асос бўлиши мумкин.

Депутат ва сенаторларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонунининг 7-моддасида берилган.

Бу қонунга кўра, депутат ва сенатор:

- палатанинг органларига сайлаш ва сайланишга;
- палата мажлисида кўриб чиқилиши учун масалалар таклиф этишга;
- палата мажлисининг кун тартиби, муҳокома қилинаётган масалаларни кўриб чиқиш тартиби ҳамда бу масалаларнинг моҳияти юзасидан таклифлар киритиш ва мулоҳазалар билдиришга, қарор лойиҳалари ва уларга тузатишлар киритишга, палата томонидан тузиладиган органларнинг шахсий таркиби ҳамда сайланадиган, тайинланадиган ёки тасдиқланадиган мансабдор шахсларнинг номзодлари бўйича фикр билдиришга;
- мунозораларда иштирок этишга, маърузачи ва раислик қилувчига саволлар беришга;
- парламент сўрови билан мурожаат этишга;
- ўз таклифларини асослаб бериш учун сўзга чиқишга ва овоз бериш сабаблари юзасидан изоҳ беришга;
- палата мажлисида раислик қилувчига палата мажлисида муҳокома қилинаётган масала юзасидан ўз нутқи, таклиф ёки мулоҳазаси матнини топширишга;
- палата таркибидаги ўзи аъзо бўлган тегишли органнинг қарорига қўшилмаган тақдирда ўз нуқтаи назарини палата мажлисида баён қилишга ёки бу ҳақида тегишинча Қонунчилик палатасининг Спикерига, Сенат раисига ёзма равишда маълум қилишга;
- палатага ҳисобдор ёки унинг назорат остидаги ҳар қандай орган ёхуд мансабдор шахснинг ҳисоботи ёки ахборотини палата мажлисларида эшитиш тўғрисида таклиф киритишга;
- Ўзбекистон Республикаси қонунларининг ижро этилишини, шунингдек, палата қарорларининг бажарилишини текшириш ҳақида кўриб чиқилиши учун масалалар таклиф этишга;

- палата мажлисларининг стенограммалари билан танишишга;

- фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан муҳофоза қилинадиган манфаатларини бузиш ҳоллари ёки қонун ҳужжатларини бузишнинг бошқа ҳоллари маълум бўлиб қолган тақдирда уларга дарҳол чек қўйиш чораларини кўриш талаби билан тегишли органлар ҳамда мансабдор шахсларга мурожаат этишга ҳақли.

Депутатлар қайд этилган ҳуқуқларидан ижодий ёндашган ҳолда ташаббус кўрсатиб, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ишида қатнашиб, давлат, хўжалик ва ижтимоий-иқтисодий қурилишнинг муҳим масалаларини ҳал этадилар, қонунларни ва Қонунчилик палатаси қарорларини қабул қилишда иштирок этадилар ҳамда давлат органлари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг ишини назорат қилиб борадилар.

Бу ўринда, Қонунчилик палатаси депутатининг энг муҳим ҳуқуқларидан бири сифатида Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини алоҳида таъкидлаш лозим. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутатининг Қонунчилик ташаббуси ҳуқуқи Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 83-моддасида ва тегишли қонунларда белгиланган тартибда амалга оширилади. Депутат ўз ваколатларининг кўпчилигини Қонунчилик палатаси мажлисларида амалга оширади. Депутат Қонунчилик палатаси ишида доимий равишда ва интизомли қатнашиши жуда катта аҳамиятга эга, чунки бир қисм депутатлар мажлисларга келмай қолсалар қонун талаб қилган кворум йиғилмайди ва Қонунчилик палатаси ўз фаолиятини тўлиқ амалга ошира олмай қолади.

Шу сабабдан, Қонунчилик палатаси, қўмита, комиссия, келишув комиссияси мажлисида иштирок этиш имконияти бўлмаган тақдирда, депутатлар бу ҳақда Қонунчилик палатасининг Спикерига, қўмита, комиссия раисига, келишув комиссиясининг тегишли палатадан сайланган ҳам раисига олдиндан хабар қилиши шарт.

Агар Қонунчилик палатасининг иши палата барча депутатларининг профессионал, доимий фаолиятига асосланганлигини эътиборга олсак,

интизомнинг бу тарзда бузилиши Қонунчилик палатаси фаолиятини маълум бир даражада издан чиқаришгача олиб келиши мумкин.

Шу сабабли, депутатнинг Қонунчилик палатаси мажлисларига бир неча мартаба узрсиз сабабларга кўра келмаганлиги ҳолатлари бўйича ҳам депутатнинг ваколат муддатларини илгаридан тугатишни қонун даражасига кўтариш мақсадга мувофиқ бўлади.

3.2. Депутатнинг ва сенаторнинг парламент сўрови билан мурожаат қилиш тартиби. Депутатнинг ўз сайловчилари билан олиб борадиган иш тартибига улар фаолиятининг асосий кафолатлари

Қонунчилик палатаси депутатлари ва сенаторлари давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари, уларнинг мансабдор шахслари устидан назоратни амалга оширишнинг шакли сифатида парламент сўрови ҳуқуқига эгадир.

Депутат ва сенаторнинг парламент сўрови, қонунда кўрсатилишича, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг мансабдор шахсларига уларнинг ваколатларига кирадиган масалалар юзасидан асослантирилган тушунтириш бериш ёки ўз нуқтаи назарини баён қилиш ҳақида қўйилган талабидир.

Парламент сўрови парламент назоратининг энг самарали воситасидир. Шу сабабли уни амалиётда кенг қўллаш лозим. У депутатларга берилган энг кучли, таъсирчан имкониятдир. Парламент сўрови орқали депутатлар сайловчиларнинг талаб ва хоҳишларини рўёбга чиқаришга кўмаклашади.

Парламент сўрови депутат ёки бир гуруҳ депутатлар томонидан ёзма равишда ёки оғзаки равишда киритилиши мумкин.

Қонунчилик палатаси депутати ва сенаторнинг Ўзбекистон Республикаси Олий судининг раиси, Олий ҳўжалик судининг раиси, Бош прокурори, суриштирув ва тергов органларининг раҳбарлари номига йўлланган парламент сўрови уларнинг иш юритувидаги муайян ишлар ва материалларга тааллуқли бўлиши мумкин эмас

Қонунчилик палатасининг депутатлари талаб қилиб оладиган ахборотни тегишли давлат органи, бошқа ташкилот, мансабдор шахс мурожаат олинган кундан эътиборан ўн кундан кечиктирмай тақдим этиши керак.

Депутатлар фаолияти амалга оширилишининг муҳим шаклларида бири уларнинг сайлов округларидаги фаолиятидир. Ўзбекистон қонунчилигида депутатларнинг бу соҳадаги фаолияти учун ҳам маълум бир ҳуқуқлардан фойдаланиш имкони яратилган. Бу депутатларнинг уларни сайловчилар

билан доимий мустаҳкам алоқани ўрнатиши билан боғланган деб ҳисоблаш мумкин¹.

Хусусан, депутат сайловчилар билан алоқа ўрнатар экан, уларни Олий Мажлис Қонунчилик палатаси иши билан батафсил таништириб боради, бунда депутатнинг сайловчилар билан учрашуви муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенат аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонунига асосан депутат сайловчилар билан учрашувлар ўтказиш учун зарур шарт-шароит билан таъминланиши шарт.

Ушбу қонуннинг 9-моддасига асосан “Депутатларга сайловчилар билан олиб бориладиган ишлар учун Қонунчилик палатасининг регламентида белгиланадиган тартибда муайян кунлари ажратилади”, - деб кўрсатилган.

Депутатлар сайлов округларида ўз ваколатларини амалга ошириш учун тегишли ҳокимият вакиллик органи назорати остидаги ташкилотларда ўз сайлов округидаги фуқароларнинг муҳим манфаатларига тааллуқли бўлган ҳар қандай масала кўриб чиқилиши чоғида иштирок этиш, округ сайловчилари билан йиғилишлар, меҳнат жамоалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, сиёсий партияларнинг ташкилотлари билан йиғилиш ўтказиш ҳуқуқига эгадир.

Амалдаги Қонунчиликда депутатларнинг ўз сайловчиларидан тушган таклиф, ариза ва шикоятларни кўриб чиқиши, уларни ўз вақтида ҳал этиш чораларини кўриши, сайловчилар олдида ўз фаолияти хусусида вақти-вақти билан ахборот бериб туриши кўрсатилган. Масалан, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати йилига камида бир марта ўз иши тўғрисида сайловчиларга ўз фаолияти ва ўзи сайланган Қонунчилик палатаси фаолияти ҳақида ахборот бериб туриши шарт.

Бу мақсадларни амалга ошириш учун эса, ижро этувчи ҳокимият органлари депутатнинг илтимосига кўра бино ажратилишини ташкил

¹ Тўлаганов А. Давлат ҳокимиятининг вакиллик ва ўзини-ўзи бошқариш органлари фаолиятини ташкил этиш Дарслик Т.: 2002 й, 161-бет

этишлари, депутатнинг сайловчилар билан учрашувлари ўтказиладиган, депутат томонидан фуқаролар қабул қилинадиган вақт ва жой ҳақида фуқароларга хабар беришлари, қабул ва учрашувларда иштирок этиш учун депутатнинг таклифига биноан ўзларининг масъул вакиллари ни юборишлари, шунингдек, депутатнинг жойлардаги ишига кўмаклашиш юзасидан бошқа чора-тадбирлар кўришлари лозим.

Шунингдек, депутат ўз депутатлик фаолиятига доир масалалар юзасидан матбуот органларида чиқиш, радио ва телевидение орқали сўзлаш борасида ҳам маълум даражада имтиёзли ҳуқуқларга эгадир.

Фуқароларнинг ҳуқуқлари ва манфаатлари бузилган тақдирда ёки конунийлик бузилган бошқа ҳолларда депутат давлат ҳокимиятининг вакили сифатида, ўша жойнинг ўзида бундай қоидабузарликлар тўхтатилишини талаб қилишга ёки тегишли органлар ва мансабдор шахсларга мурожаат қилишга ҳақлидир. Қонунбузарлик ҳолати депутатнинг талаби билан тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ёки назорат органининг вакили тузган баённомада қайд этилиши мумкин¹.

Депутат талаб билан мурожаат этган давлат органларининг мансабдор шахслари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоат бирлашмаларининг раҳбарлари, корхона ва ташкилотларнинг маъмурияти,

Шунингдек, ички ишлар вазирлиги тизими ходимлари қонун бузилган ҳолларни бартараф этиш ва айбдорларни жавобгарликка тортиш учун зудлик билан чора кўришлари, кўрилган чоралар ҳақида депутатга маълум қилишлари шарт.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонунида депутат ва сенаторларнинг ўз ваколатларини тўлиқ ҳажмда ва мустақил равишда амалга оширишлар учун маълум бир даражада кафолатлар белгиланган.

Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати ва сенаторнинг шаъни ва кадр- қимматига тажовуз қилган шахслар қонунга мувофиқ маъмурий,

¹ Қаюмов Р. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи Т.: Адолат, 1998. - 300-310б

жиноий жавобгар бўладилар. Депутат ва сенаторни ҳақорат қилган, унга нисбатан тухмат қилган, унга атайлаб сохта маълумот берган мансабдор шахслар тегишли жавобгарликка тортилиши ҳам қонун ҳужжатларида мустаҳкамлаб қўйилган.

Айрим хорижий мамлакатларда парламент депутатларини шаъни ва кадр-қимматига тажовуз қилиш айбни оғирлаштирувчи ҳолат ҳисобланади. Хусусан, Финляндия қонунчилигига кўра, парламент депутатининг сессияга бориш ёки қайтиш даврида унинг депутатлигини билган ҳолда шаъни ва кадр-қимматига тажовуз қилиб, ҳақорат қилган шахсларни жавобгарликка тортишда ушбу ҳолат оғирлаштирувчи ҳолат деб ҳисобланиши лозимлиги белгиланган.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонунининг 13-моддасига асосан Қонунчилик палатаси депутати ва сенатор ўзининг ваколатлари муддати мобайнида дахлсизлик ҳуқуқига эга.

Депутатнинг дахлсизлиги унинг ҳуқуқий ҳолатини белгилашда муҳим аҳамият касб этишини, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати сенат аъзосининг дахлсизлик ҳуқуқидан фойдаланиши Ўзбекистон Республикаси Конституциясида (88-модда) мустаҳкамланганлигидан кўриш мумкин.

Ушбу конституциявий қоида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутати ва сенат аъзосининг шаъни ва кадр-қимматини, шахсини муҳофоза этиш мақсадида, унинг муайян юридик жавобгарликка тортилмаслигини назарда тутди.

Тегишли палатанинг розилигисиз депутат, сенатор жиноий жавобгарликка тортилиши, ушлаб турилиши, қамоққа олиниши ёки суд тартибида бериладиган маъмурий жазога тортилиши мумкин эмас.

Депутатни, сенаторни мажбурий келтиришга, шунингдек, унинг уй-жойи, хизмат хонасини, юки, шахсий ва хизмат транспорти воситаларини, ёзишмаларини, у фойдаланаётган алоқа воситаларини, шунингдек, унга тегишли ҳужжатларни кўздан кечиришга йўл қўйилмайди.

Шунингдек, қайд этилган қонунда депутат, сенатор тегишли палатада овоз бериш чоғида фикр билдирганлиги ёки нуқтаи назарини баён этганлиги учун ҳамда ўз ваколатларини амалга ошириши билан боғлиқ бошқа ҳаракатлари учун жавобгарликка тортилиши мумкин эмас, шу жумладан ваколатлари муддати тугаганидан кейин ҳам жавобгарликка тортилиши мумкин эмас. Агар шундай хатти-ҳаракатлар муносабати билан депутат, сенатор ҳақорат қилишга, тухмат қилишга ёки қонун ҳужжатларида жавобгарлик назарда тутилган бошқа қонунбузарликларга йўл қўйган бўлса, у дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум қилинган тақдирда жавобгарликка тортилади.

Депутатлар дахлсизлигига тааллуқли бу нормаларни бошқа Қонун нормаларида ҳам учратиш мумкин. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексида ҳам депутатлар дахлсизлиги бўйича аниқ тартиб белгиланган.

Республикамізда депутатни ,сенаторни дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги масала Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг тақдимномасига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг тегишли палатаси томонидан ўн кун ичида ҳал этилади.

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг депутатни жиноий жавобгарликка тортиш, ушлаб туриш, қамоққа олиш ёки суд тартибида бериладиган маъмурий жазони қўллашга розилик олиш тўғрисидаги тақдимномаси Қонунчилик палатаси томонидан кўриб чиқилади, Қонунчилик палатасининг сессиялари оралиғидаги даврда эса, унинг Кенгаши томонидан кўриб чиқилиб, Қонунчилик палатаси Кенгашининг ушбу масалага доир қарори кейинчалик Қонунчилик палатасининг сессиясида тасдиқланади. Сенаторни дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум қилиш тўғрисидаги масала Сенат томонидан унинг мажлисида, Сенатнинг мажлислари оралиғидаги даврда эса, Сенатнинг Кенгаши томонидан кўриб чиқилади.

Қонунчилик палатасининг, Сенатнинг ёки палаталар Кенгашларининг депутатни, сенаторни дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум қилишга розилик бериш масаласига доир қарори дарҳол Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорига юборилади.

Депутатни, сенаторни дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум қилишга розилик олган Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори иш юритиш тамомланган кундан эътиборан уч кунлик муддат ичида Қонунчилик палатасига ёки Сенатга ишни тергов қилиш, судда кўриб чиқиш натижалари тўғрисида хабар қилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тегишли палатасининг депутатни, сенаторни дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум қилишга розилик беришни рад этиши унга нисбатан жиноят ишини юритишни ёки суд тартибида бериладиган маъмурий жазони назарда тутадиган маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги иш юритишни истисно этадиган ва бундай ишларни тугатишга сабаб бўладиган ҳолат ҳисобланади. Тегишли ишни тугатиш тўғрисидаги қарор фақат янги очилган ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда бекор қилиниши мумкин. Депутат, сенаторлик фаолиятининг ташкилий кафолатларига депутат ва сенаторнинг мансабдор шахслар томонидан дарҳол қабул қилиниши, депутат ва сенаторга ўз ваколатларини амалга ошириш учун зарур шарт-шароитлар яратилиши лозим.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонунининг 15-моддасига асосан депутат ва сенатор ўз ваколатларини амалга ошираётганда гувоҳномасини кўрсатиб, Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга монеликсиз кириш ҳуқуқидан, шунингдек уларнинг раҳбарлари ҳамда бошқа мансабдор шахслар томонидан дарҳол қабул қилиниш ҳуқуқидан фойдаланадилар.

Қонун нормаларидан келиб чиққан ҳолда депутат ва сенаторлик фаолиятининг кафолатларини маълум бир гуруҳларга ажратиш мумкин.

Хусусан, бу кафолатларни сиёсий, ижтимоий-иқтисодий, ташкилий ва шахсий дахлсизлик каби гуруҳларга ажратиш мумкин.

Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати ва Сенат аъзоси фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий кафолатлари сифатида ҳарбий йиғинлардан озод қилиш, транспортда текин юриш, хизмат турар жойи бериш, пул тўланадиган йиллик таътиллари берилишини ва меҳнат ҳуқуқлари кафолатларини кўрсатиш мумкин.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Конунининг 16-моддасига асосан, депутат сенаторнинг Қонунчилик палатасида ишлаган вақти умумий иш стажига ва аввалги ихтисоси бўйича иш стажига қўшиб ҳисобланиши кўзда тутилган.

Қонунчилик палатаси ёки Сенат тарқатиб юборилган тақдирда депутатга ишдан бўшатиш нафақаси тўланади ҳамда ишга жойлашиш даврида қонунда белгиланган тартибда ўртача иш ҳақи сақланиб қолинади.

Депутат ва сенаторга ҳар йили ўттиз олти иш кунидан иборат ҳақ тўланадиган меҳнат таътили берилади. Ҳар йилги меҳнат таътили, одатда, Қонунчилик палатаси сессиялари оралиғидаги даврда берилади.

Депутат, сенатор Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ҳаво, темир йул ва такси ҳамда шаҳар йўловчилар транспортдан ташқари автомобиль йўловчи транспортда текин юриш ҳуқуқи кафолатланган.

Шунингдек, депутат, сенатор аэропортлар ва аэровокзаллар, темир йул вокзаллари ҳамда станцияларнинг расмий шахслар ва делегациялар учун мўлжалланган залларидан текин фойдаланиш ҳуқуқига эга.

Ўз ўрнида темир йул вокзаллари ва станцияларининг чипта сотадиган кассалари, фуқаро авиация агентлиги ёки аэропортлар депутат ўз гувоҳномасини кўрсатганидан сўнг унга поезднинг ётоқли ёки юмшоқ ўриндиқли вагонидан, самолёт салонидан навбатсиз жой беришлари шарт.

Бундан ташқари, чиптасида ўриндиқнинг тартиб рақами ҳам кўрсатиладиган шаҳарлараро, шунингдек, шаҳар атрофига қатнайдиغان

автобусларда депутат автовокзаллар ва автостанцияларнинг кассаларидан навбатсиз олинадиган текин чипта билан юриш ҳуқуқи кафолатланган.

Депутат, сенатор ҳар бир транспорт турида қўл юқини текин олиб юриш ҳуқуқига эгадир.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг раиси, раис ўринбосарлари, қўмиталари ва комиссияларининг раислари, парламентлараро алоқалар бўлимининг мудирига ўз фаолиятларини янада тўлароқ амалга ошириш мақсадида дипломатик паспортлар берилиши ҳам қонун нормаларида белгилаб қўйилган.

Қонунчилик палатаси депутати, Сенатда доимий асосда ишловчи сенаторга Тошкент шаҳрида турар жойга эга бўлмаса, улар берган аризаларига кўра ваколат муддатида оила аъзолари билан яшаш учун Тошкент шаҳрида хизмат турар жойи берилади.

Лекин шу билан бир қаторда депутат , сенатор фаолиятининг ижтимоий-иқтисодий кафолатлари сифатида депутатнинг ҳаётини мажбурий суғурталаш, депутат,сенаторни ваколат муддати тугагандан сўнг унинг сайлангунга қадар ишлаган лавозимига тавсия этиш ёки бу лавозимга тенг иш билан таъминлаш, тиббий ва маиший хизмат кўрсатишни таъминлаш каби ижтимоий-иқтисодий кафолатларни қонунда мустаҳкамлаш лозим.

3.3. Олий Мажлис Қонунчилик палатаси фаолиятида сиёсий партиялар иштирокини такомиллаштириш масалалари

Демократия ва сайлов тушунчалари доимо ёнма-ён юради, улар ўзаро бирлашиб кетган. Чунки ҳар қайси партия айнан сайлов орқали ўзининг тарафдорларини аниқлайди, ким унга овоз берапти, ким унинг ғоя ва дастурларини қўллаб-қувватлаяпти — буларнинг барчасини амалда кўришга муваффақ бўлади. Ҳамма нарса сайлов пайтида маълум бўлади. Қайси партия кимни ўз ғояларига ишонтира олгани, кимнинг манфаатларини ифода этгани, шу билан бирга, кимнинг уларга эрга-шаётгани, кимлар ишонч билдиргани фақат сайлов натижаларига кўра аён бўлади. Айнан сайлов пайтида партиялар ўзининг асосий ва устувор фикр-қарашларини, ҳаётни қандай яхшилаш, ислохотларни қандай амалга ошириш ғояларини илгари суради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов Олий Мажлис Қонунчилик палатаси биринчи мажлисида сиёсий партиялар фаолияти хусусида қуйидагиларга тўхталиб ўтган эди: Бўлиб ўтган 2004 йил 26 декабрь сайловларида „Ўзбекистон Либерал-демократик партиясидан энг кўп номзодлар Олий Мажлис Қонунчилик палатасига депутат сифатида сайланди. Бу партия нима ҳисобидан ғалаба қилди? Бу саволга, авваламбор амалий ишлари, аниқ дастури билан, деб жавоб бериш мумкин. Бу партия қисқа давр ичида қандай қилиб халқимизнинг турмуш даражасини яхшилаш, Ўзбекистонни тараққий топган давлатлар қаторига қўшиш, иқтисодий юксалишга эришиш мумкин, деган масалалар бўйича ўз ғоя ва мақсадларини кўпчиликнинг онига сингдириб, уларнинг ишончини қозона олди. Шунингдек, бу партия сайловга ташкилий жиҳатдан пухта тайёргарлик кўрди.¹

Халқ демократик партиясининг сайловлар арафасида аҳолининг кам таъминланган, ёрдамга муҳтож қатламларини қўллаб-қувватлаш ҳақидаги дастурий чиқишлари унинг ижобий натижаларга эришишида муҳим аҳамиятга эга бўлди. Яна бир нарсага эътиборни қаратиш лозим. Парламентимизда ўз вакилларига эга

¹ Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т.13-Т: «Ўзбекистон», 2005.- Б.166.

бўлган партиялар бу натижалар билан кифояланиб қолмасдан, ҳозирданок кейинги сайловлар ҳақида ўйлаши, уларга жиддий тайёргарлик кўришлари керак. Бунда сайловчилар билан доимий мулоқотда бўлиш, уларни парламентдаги партия фракцияси томонидан қонунчилик борасида қилинаётган ишлардан хабардор этиб, ҳисобот бериб туриш айниқса муҳим.

Ўтказилган икки палатали парламентга сайловлар натижасида 56 та ташаббускор гуруҳлардан 14 нафар депутат сайланди. Бу депутатлар ўзларини оддий одамлар орасидан чиққан, уларнинг дарду ташвишларини яхши биладиган номзодлар деб кўрсатгани, сайловчиларни шунга ишонтира олгани учун ҳам шундай натижаларга эришди. Депутат деган юксак ишончга сазовор ҳар қайси инсон аввало ўзи учун овоз берган одамлар ҳақида ўйлаши зарур. Бу ҳам демократиянинг яна бир белги-аломати, деса бўлади. Палатада қонунларни ишлаб чиқиш ва уларни ҳаётга татбиқ этиш, қонун устуворлигини таъминлаш — депутатларнинг асосий вазифаси бўлади. Бу вазифаларни тўлиқ адо этиш учун ҳар қайси депутат, ҳар қайси фракция мамлакатимизда ҳуқуқий давлат қуриш ишига муносиб ҳисса қўшиши лозим.

Ҳозирда ҳар бир сиёсий партия аъзоларидан ташкил топган ҳар бир фракция ўзи Қонунчилик палатасидаги қайси қўмита раҳбарлигига номзод кўрсатган бўлса, ўша қўмитанинг фаолиятига жавобгар бўлади. Масалан, Ўзбекистон Либерал-демократик партияси 3 та қўмита, Халқ демократик партияси ва Фидокорлар партияси 2 тадан қўмита фаолияти учун масъулдир.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов Қонунчилик палатасининг биринчи мажлисида қуйидагиларни таъкидлаб ўтган эдилар: Бизнинг заиф томонимиз — ҳақиқий оппозиция йўқ. Ҳукмронлик қилаётган кучга нисбатан оппозиция йўқ. Биз оппозиция деганда расмий сиёсатга қарши кучни тушунамиз. Қонунчилик палатасида ҳақиқий оппозиция пайдо бўлиши лозим. Бу ерда тортишувлар бўлиши керак. Бўлмаса, ҳақиқатни юзага чиқариб бўлмайди. Ҳақиқат баҳсларда туғилади, деб бежиз айтилмаган. Шу сабабли қонун лойиҳаларини шошилмасдан, атрофлича муҳокама қилиш даркор. Такрор айтишга тўғри келади, “вақтни тежаш” деган сўз бу залда бўлмаслиги керак.

Қонунлар пухта ишланиши, бу палатада ишчанлик муҳитини қарор топтириш
лозим.

ХУЛОСА

Замонавий парламент – бу умумдават ваколат органи бўлиб, унинг асосий функцияси ҳокимиятни ажратиш тизимида қонунчилик ҳокимиятини амалга оширишдан иборат.

Парламент - халқ номидан устувор бошқарув қарорларини қабул қилишга қонуний ваколатли мазкур давлатнинг бутун фуқароларининг манфаати ва эркини ифодаловчидир. Унинг миллий ёки халқ вакиллиги сифатида аҳамияти шундан келиб чиқади.

Парламент миллат (халқ) нимани хоҳлаётганлигини аниқ билади ва унинг қонунлардаги ҳам бошқа актлардаги эркини ифодалайди. Бунда у ҳеч кимнинг назоратида бўлмайди (албатта, ўзи кўпинча ўзгартириши мумкин бўлган Конституция доирасида). Парламент эрки миллат (халқ) эркидир. Вакиллик бошқаруви ғояси мана шундан иборат.

Парламентаризм — вакиллик қонун чиқарувчи орган парламентнинг бошқа давлат органлари муносабатида расмий устувор бўладиган шароитда қонун чиқарувчилик ва ижро этувчилик вазифаларининг аниқ тақсимланиши билан ифодаланадиган бошқарув тизими. Парламентаризмда ҳукуматни парламент тузади ва бу ҳукумат парламентга ҳисобдор бўлади.

Парламентаризмнинг бугунги кундаги ўрнини ва аҳамиятини қуйидаги хусусиятларда ифодалашимиз мумкин:

Биринчидан, парламентлар қонун қабул қилиш вазифасини бажаради. Бу билан инсон, жамият ва давлатнинг фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашда бирламчи қатламни яратишга имкон вужудга келади. Аксарият мамлакатларда қонун ҳуқуқнинг асосий манбаи ҳисобланиб, фуқаролар, давлат органлари, хўжалик ташкилотлари ва демократик институтларнинг қонунга риоя қилиши ўзига хос қатъий ижтимоий талабга айланиб бормоқда.

Иккинчидан, давлатнинг барча институтлари орасида парламент халқ вакиллигининг ягона органи сифатида намоён бўлди. Бу парламентни фуқаролар назарида барча учун демократик институт тарзида, партиялар ва ижтимоий ташкилотларга эса мақсад тарзида кўрсатади.

Учинчидан, ҳокимиятни учга бўлинишида парламент асосий институт сифатида намоён бўлиб, ҳар бир давлат органига ўз таъсирини ўтказиши мумкин. Ижтимоий манфаатларнинг жамланиши ва уларни очик билдириш имконияти парламентни давлат ҳокимияти ва бошқа идоралари, «марказ» ва «жойлар» ўртасидаги тафовутни йўқотиш йўлида ҳамкорлик майдонига айлантиради. Аксарият давлатлар парламентларининг доимий вазифаси ўз ваколати доирасида манфаатлар мувозанатини таъминлашдир.

Парламент бу юқори турувчи орган бўлиб, халқ хоҳиш-иродасини ифода этадиган, қонун чиқариш йули билан жамиятдаги барча ижтимоий муносабатларни тартибга соладиган, ижроия ҳокимияти органлари ва мансабдор шахслар устидан умумий назорат олиб борадиган марказий орган ҳисобланади.

Парламент қонун қабул қилиш функциясини амалга оширувчи давлат ҳокимиятининг олий вакиллик органи ҳисобланади. Бу функция ўз навбатида бир қатор молиявий ваколатларни, жумладан, давлат бюджетини қабул қилиш ва унинг ижросини назорат қилиш ваколатини ҳам қамраб олади.

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, баъзи ҳолларда парламентнинг ўзи ҳукумат сиёсати таъсири остида қолиб кетиши ва нисбатан мустақиллигини йўқотиши мумкин. Бу жараёни собиқ Иттифоқ давлатлари парламентлари мисолида яққол кузатиш мумкин.

Парламентнинг юридик нуқтаи назардан аҳоли таъсири доирасидан четда бўлиши, унинг демократиклик хусусиятини фактик жиҳатдан истисно қилмайди. Сабаби, парламентни шакллантиришда партиялар муҳим ўрин эгаллайди. Ўз навбатида партия рўйхати асосида депутатлик ўринларига эга бўлган парламент аъзолари аксарият ҳолларда партия кўрсатмаларида четга чиқмайди, ўз навбатида партиялар келажакда парламентдаги ўз ўринларини сақлаб қолиш мақсадида, сайловчиларнинг фикри, иродаси ва манфаатлари билан ҳисоблашишга мажбур бўладилар. Бу ҳолат миллат иродаси ва депутат фаолияти ўртасидаги узвий боғлиқликни келтириб чиқаради.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида”ги Қонуннинг 9-моддасига мувофиқ, Қонунчилик палатасининг камида 9 нафар депутати фракция ёки депутатлар гуруҳини тузиш ҳуқуқига эга. Бизнингча фракция ёки депутатлар гуруҳини тузиш ҳуқуқин 7 нафар депутат килиб белгиласак мақсадга мувофиқ булар эди. Мазкур иш амалга оширилса, қонунчилик палатасида фракция ва депутатлар гуруҳи сонининг ошиши ва уларнинг иш қулами ошишига ҳамда фаолият турлари кенгайишига эришилади.

“Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонунининг 4-моддасига асосан Қонунчилик палатаси депутати ва Сенат аъзосининг ваколатлари муддатидан илгари тугатилиши ҳолатлари белгиланган. Ушбу қонунга “депутат ёки сенатор чет эл давлатининг давлат бошқаруви органларига ишга қабул қилинганлиги аниқланса” деган қушимча қиритилса мақсадга мувофиқ булар эди.

Амалдаги Қонунчиликда депутатларнинг ўз сайловчиларидан тушган таклиф, ариза ва шикоятларни кўриб чиқиши, уларни ўз вақтида ҳал этиш чораларини кўриши, сайловчилар олдида ўз фаолияти хусусида вақти-вақти билан ахборот бериб туриши кўрсатилган. Масалан, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутати йилига камида бир марта ўз иши тўғрисида сайловчиларга ўз фаолияти ва ўзи сайланган Қонунчилик палатаси фаолияти ҳақида ахборот бериб туриши шарт. Бу норма бир йилда бир марта эмас, балки йилида камида икки марта килиб белгиланса, депутатларнинг фаоллиги ҳам жадаллашган булар эди.

ФОЙДАЛАНГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996. – 349 б.
2. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. Т. 7. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – 410 б.
3. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт – пировард мақсадимиз. Т. 8. – Т.: Ўзбекистон, 2000. – 528 б.
4. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т. 9. – Тошкент: Ўзбекистон, 2001. – 432 б.
5. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – 432 б.
6. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т.11. – Тошкент: Ўзбекистон, 2003. – 320 б.
7. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т.12.– Тошкент: Ўзбекистон, 2004. – 400 б.
8. Азизходжаев А.А. Проблемы правоохранительной деятельности местных Советов. - Т.: Узбекистан, 1990
9. Одилқориев Х.Т. Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш жараёни. - Т.:Ўзбекистон. 1995. - 208 б.
10. Адилкариев Х.Т. Законотворческий процесс в Республике Узбекистан: вопросы теории и практики- Т., 1995.
11. Жаҳон Конституциялари (Жаҳон давлатлари Конституциялари тўплами, 1–жилд). Тузувчилар: У.Тожиҳонов, А.Х.Саидов. Т. Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2001 й.
12. Хусанов О.Т. Ўзбекистон Республикасининг давлат ҳокимияти вакиллик ва ижроия ҳокимияти органлари, -Т., Университет, 1994.
13. Қаямов Р.Қ. Ўзбекистон Республикасининг конституциявий ҳуқуқи. Дарслик. – Т.: ИИВ Академияси, 1997. – 400 б.

14. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. Т., «Ўзбекистон» 2003 й. 40 б.
15. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг сенати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси 12.12.2002 й. 432-II-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2002 й. 12-сон, 213-модда // Ўзбекистон Республикаси 25.04.2003 й. 482-II-сонли Қонун билан ўзгартиришлар киритилган // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2002 й. 5-сон, 67-модда
16. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг регламенти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси 29.08.2003 й. 522-II-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2003 й. 9-10-сон, 136-модда
17. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси 02.12.2004 й. 704-II Қонуни билан тасдиқланган // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2004 й
18. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси 12.12.2002 й. 434-II-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2002 й. 12-сон, 215-модда // Ўзбекистон Республикаси 25.04.2003 й. 482-II-сонли Қонун билан ўзгартиришлар киритилган // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2002 й. 5-сон, 67-модда
19. “Халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар кенгашларига сайлов тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикаси 29.08.2003 й. 520-II-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2003 й. 9-10-сон, 134-модда
20. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг регламенти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси 29.08.2003 й. 523-II-сон Қонуни

билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2003 й. 9-10-сон, 137-модда

21. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги (Янги таҳрири) Ўзбекистон Республикаси 29.08.2003 й. 518-II-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2003 й. 9-10-сон, 132-модда

22. “Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимияти ташкил этилишининг асосий принциплари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси 04.04.2002 й. 350-II-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2002 й. 4-5-сон, 60-модда

23. “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги (Янги таҳрири) Ўзбекистон Республикаси 13.12.2002 й. 446-II-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2003 й. 1-сон, 7-модда

24. Ўзбекистон Республикасининг референдуми тўғрисида”ги (Янги таҳрири)

25. Ўзбекистон Республикаси 30.08.2001 й. 265-II-сон Қонуни билан тасдиқланган. // Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Ахборотномаси 2001 й. 9-10-сон, 176-модда // Ўзбекистон Республикаси 03.12.2004 й. 714-II-сон Қонун билан ўзгартиришлар киритилган

26. “Халқ депутатлари маҳаллий кенгаши депутатини, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси депутатини ва Сенати аъзосини чақириб олиш тўғрисида”ги қонун. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталарининг ахборотномаси. –2005. – №1. – 12- модда.

27. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (омбудсман) тўғрисида”ги (Янги таҳрири) Ўзбекистон Республикаси 27.08.2004 й. 669-II Қонуни билан тасдиқланган

28. Аббосхўжаев О. Ўзбекистонда парламент ислоҳотлари // Жамият ва бошқарув, 2004, № 1, Б. 31.

29. Абдурахмонов У. Қонун ижодкорлиги ва қонун тили услуби. // Ҳуқуқ-Право- Law, №1, 2003, Б.10-14
30. Азизхўжаев А.А. Ҳокимият тақсимланиши таомилининг амалий ифодаси - “Ҳаёт ва қонун”, 1994, № 2 .
31. Азизхўжаев А.А. Демократия - халқ ҳокимияти демакдир. - Т.: Шарқ, 1996.-226.
32. Ахмедов Д.Қ., Чулиев А.Б. Сенат. Рисола. – Т.: ТДҶОИ, 2005
33. Ахмедшаева М.А. Қонунчилик техникаси ва талаблари // Илмий-амалий анжуман маъруза матни, 2005, 5 август – Т.:ТДҶОИ, 2005. Б.100-104
34. Бельсон Я.М. Проблемы современного английского парламентаризма в буржуазной правовой науке // Советское государство и право, 1957, № 12.
35. Кузнецова Л.Л. Сравнительно-правовой анализ основных форм парламентского контроля // Журнал российского права, 2004, № 2.
36. Начева С. Болгарская конституционная модель процедуры реализации вотума недоверия (правовое регулирование и парламентская практика) // Парламентские процедуры: процедуры России и зарубежный опыт: Материалы научной конференции (Москва, 21–23 марта 2002 г.). М.: Изд-во МГУ, 2003.
37. Николаев А. Разделение властей в условиях парламентской формы правления // Право и жизнь: Независимый правовой журнал. 2001. № 33.
38. Одилқориев Х.Т. Ўзбекистон Республикасида қонун чиқариш жараёни. (Монография) – Т.: Ўзбекистон, 1995